

КХЕТОРАН КЕХАТ

Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешаран йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран герггарчу хьесапан белхан тIегIанехь программа хIоттийна 2018-чу шеран 3-чу августера Федеральни низам кхочушдарца (№ 317-ФЗ «Россин Федерацехь дешарх» цIе йолчу Федеральни низаман 11-чу а, 14-чу а статьяшкахь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран стандартан буха тIехь хийцамаш барх (Россин Федерацин серлонан министерствон 31.05.2021 ш. № 286 «Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран стандарт чIагIйарх» ома, регистраци йина Россин Федерацин юстицин министерствос 05.07.2021 ш. № 64100) а, Кхетош-кхиоран герггарчу хьесапан программца (чIагIйина йукьарчу дешарехула йолчу ФУМО 2020-чу шеран 2-чу июнехь бинчу сацамца) а догIуш, Россин Федерацехь ненан мотт хьехаран концепци (чIагIйина Россин Федерацин Правительстводон 2016-чу шеран 9-чу апрелехь № 637-р бинчу сацамца) а, РФ-н Серлонан министерствон коллегис 2019-чу шеран 1-чу октябрехь чIагIйина йолу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хьехаран концепци а, ГКУ «Нохчийн меттан институтан» Илманан кхеташоно, 12.05.2022 шеран №3 йолу протоколаца чIагIйина Нохчийн мотт а, нохчийн литература а хьехаран концепци а тидаме а оьцуш.

Иштта кху кехатан низаман бухе диллар ду: Россин Федерацин Конституци, Нохчийн Республикин Конституци, 1991-чу шеран 25-чу октябрехь тIеэцна долу «Россин Федерацин къамнийн меттанех» долу Россин Федерацин низам, 2007-чу шеран 25-чу апрелехь N 16-РЗ тIеэцна долу «Нохчийн Республикин пачхьалкхан меттанех» долу Нохчийн Республикин низам а, «Россин Федерацехь дешарх» долу ФН № а, 2014-чу шеран 30-чу октябрехь № 37-РН тIеэцна долу «Нохчийн Республикехь дешарх» низам а.

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт бу, оьрсийн маттаца цхьаьна Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу гIуллакхо дика хьелаш кхуллу и мотт Iалашбан а, кхион а. 1-4-чу классашкахь «Ненан мотт а, ненан литература» а предметан декъехь хьоьхуш йу ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар, иза тIехьажийна йу дешархойн кхетаман-довзаран, хьасене хиларан, исбаьхьаллин-эстетикин таронаш кхион а, гIиллакх-оьздангаллин мехала болу хьежамаш кхолла а, бер нохчийн къоман културина тIеозон а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет – гуманитарин дешаран коьртатех цхьа предмет йу, цо адам кхиаран кхетаман а, гIиллакх-оьздангаллин а тIегIа билгалдо. Литературин дешаро гIо до йешаран а, литература талларан а мехалла а ша кхидIа кхиарехь мел ладаме ду хууш а, шена хетачун бух балон а, барта а, йозанца а шена хетарг охьадилла хууш а волу йешархо кхион а; хIара дуьне а, кху дуьненахь ша а вовзаран гIирс санна, йешар оьшуш хила а, стеган а, йукьараллин а йукьаметтигаш шера хилийта а.

Программо йукьалоцу кхеторан йоза а, предмет дIалацаран хила лерина жамIаш а, предметан чулацам а, программин хIора дакъа Iамон лерина долу сахьташ билгал а дохуш, тематикин планировани а, дарсел араьбарчу гIуллакхийн план а.

ХIара программа лерина йу ненан (нохчийн) меттан а, литературин а хьехархошна «Ненан (нохчийн) литература» предметана дешаран а, белхан а программаш хIиттон бухе йилла. Авторийн а, белхан а программаш йазйечеран йиш йу дешаран материал дIакхачорехь, хIотторехь а, сахьташ теманашка а, дакъошка а декъарехь шайна зеделлачух пайдаэца.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан герггара белхан программа кечийна йу йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран программа кхочушйечу хьукматашна. Программа тIехьажийна йу дешаран хьукматашна а, хьехархошна а методически гIо дарна, цо таро лур йу:

1) «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предмет хьехаран процессехь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран стандарташкахь билгалдина долу адаман кхиаран, метапредметни, предметни дешаран жамIаш кхузаманан лехамашца догIуш кхочушдан;

2) «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан Iаморан хила лерина жамIаш а, чулацам а ФГОС НОО а; йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран герггарчу хьесапан коьртачу программа (йукьарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2015-чу шеран 8-чу апрелехь № 1/15 протоколаца йинчу редакцехь) а; кхетош-кхиоран герггарчу хьесапан программа (магийна йукьарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2020-чу шеран 2-чу июнехь № 2/20 протоколаца бинчу сацамца) а догIуш, дешаран шерашца билгалдан а, структура хIоттон а;

3) Билгалчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билггала долу дакъа-тема Iамон лерина дешаран хан а нисйеш, ткъа иштта дешаран материалан дакъош/теманахь дIалацарна тIехьажийна долу дешаран гIуллакхийн коьртачу кепех а пайда а оьцуш, календаран-тематически план хIоттон.

Программин чулацам тIехьажийна бу «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана йолчу йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран коьрта программа дIалацарна Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран стандарташкахь билгалдинчу тIедахкарийн (тIедожор) жамIашка кхача.

«Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана йолчу йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран коьрта программа дIалацарна ФГОС НОО тIедахкаршца догIуш, курс тIехьажийна йу Россин Федерацин культурин экъанехь ненан меттан литературин меттиг а, роль а муьлха йу а, историко-культурин, оьздангаллин, эстетическин мехаллаш Iалашйарехь а, цхьана тIаьхьенера вукху тIаьхьене дIакхачорехь а лоцучу декъах а кхеторна; Россин Федерацин субъектан культурин а, гIиллакх-оьздангаллин а, эстетикин а йуьхь кхолларехь кьоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературу а лоцучу декъах йуьхьанцара хьежам (хаарш) кхолларна а; ненан меттан литература кьоман культурин дахаран довзаран цхьа коьрта дакъа а, кьоман а, Россин а культурин хилам а, оьздангаллин мехаллаш а, ламасташ а лардаран гIирс а, дуьннене а, кьоман историга а, культурига а хьежам а хиларх кхетам кхолларна а, ненан маттахь йешаран лехамаш хиларна а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» курсан бухе йиллина нохчийн литературу чулоцург кьоман культурин ламастийн мехаллийн кодийн система йу боху ойла йу. Нохчийн кьоман культурин ламасташ Iалашдаран гIирс хилла ца Iаш, нохчийн литература зIе йу кьоман дIадаьлларг, карарниг, хиндерг вовшашца дузуш а, кегийчу дешархойн кхетаме и дуьллуш а.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ IАМОРАН IАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет Iаморан **Iалашонаш** йу:

- Нохчийн литературе а, нохчийн матте а кьоман культурин мехалчу декъе санна ойла кхолла;
- Дешархой шайн кьоман культурин-меттан экъанна йукьабалор а, уьш кьоман ламасташна а, культурин тIаьхьалонна а, кхузаманан хьелашна а йукьаозор;
- Чкъурашна йукьарчу зIенах кхетар, нохчийн культура Iалашйарна шаьш жоьпалле

хиларх ойла кхиор;

- Йешаран говзалла кхиор.

Цу Іалашонашка кхачаро хІара **декхарш** цхьалхадоху:

- Россин гражданаллин идентичностан баххаш кхоллар, шайн Даймахках а, Россин халкъах а, Россин халкъийн цхьаалехь мехкан исторех а дозалла дан Іамор, шаьш муьлхачу къомах ду кхетор; Россин дукхакъаьмнийн йукъараллин мехаллаш кхоллар;
- Нохчийн къоман историко-культурин зеделлачун тІалам бан Іамор, дешархочунна шен къоман культурин-меттан хьал довзийтар; йуьхьанцарчу классийн дешархочунна нохчийн литература историко-культурин, оздангаллин, эстетикин мехаллийн хьоста санна йезайалийтар;
- Нохчийн литературехь гайтина йолчу нохчийн синкхетамна ладаме йолчу гІиллакз-оздагнгаллийн мехаллех хьежам кхоллар;
- Нохчийн литературин говзарш Іаморан буха тІехь нохчийн меттан исбаьхьаллин-эстетикин таронех хаарш совдахар;
- Адаман амал кхиарехь а, къамел шардарехь а даима йеша хьагам кхоллар;
- Тайп-тайпанчу текстийн чулацаман а, башхаллин а мах хадоран йешаран хаарш шардар, уьш йийцаре йарехь дакъалацар;
- Къамел даран йерриге а кепаш кхиар, йешначух лаьцна барта а, йозанца а дийца хаарш карадерзар.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР»

ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ДЕШАРАН ПЛАНЕХЬ МЕТТИГ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предметана программа йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь гайтинчу дешаран программа дІалацаран жамІийн предметни лехамийн буха тІехь хІоттийна а, 270 сахътан¹ (66 сахът І-чу классехь а, 68 сахъташ 2—4-чу классашкахь) бараман дешаран йукъарчу тІедилларна лерина а йу. Программин инвариантни дакъа Іаморна луш дешаран 233 сахът ду. 37 дешаран сахътах лаьтташ йолу дешаран тІаьхьалонан хан программин вариативни декъана дІало, цо йукъалоцу авторийн Іаматийн линейкина оьшу белхан программа хІоттийнчу авторша къастийна говзарш.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ГЕРГГАРА БЕЛХАН ПРОГРАММИН ЧУЛАЦАМАН КОЪРТА ЛИНИШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан программехь белла чулацам бу, и теллича нохчийн литературин къоман-культурин башхалла а; нохчийн меттан а, нохчийн литературин а Нохчийн Республикин а, Россин а историца, нохчийн къоман материале а, синбахама а а культурица а йолу зІе а йаста некъ лур бу. Курс лерина йу йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин а, культури а хьежам шорбан; йуьхьанцарчу классийн дешархойн йешаран жигарчу гонна йукъайогІучу фольклоран а, нохчийн классикин а, нохчийн кхузаманан литературин а говзарша таро ло дешархошна адамаллин мехаллашкахь нохчийн культурин а, къоман синкхетаман а коьртачу баххех кхетам бала. Йуьхьанцарчу классийн

¹ Нохчийн Республикин йукъардешаран цхьаьнакхетараллашна лерина дешаран план хІотторехь ГБУ ДПО «НР ДКХИ» кечдинчу методически хьехаршца догІуш, «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана леринчу программехь сахътийн барам совбаккхархьама, и сахъташ кхечу предметан декъера схьаэцар хьобху из дешаран хьукматан лаамца йа дешаран хьукматан таронашка хьаьжжжина дІахьуш долчу коьрта предмет Іаморна лерина тІетобхначу сахъташ тІера.

дешархошна йеша а, талла а схьахховдийначу нохчийн литературин говзарша схьагойту нохчийн къоман культурин тайп-тайпана агIонаш, жигарайошу даимлера мехаллаш (дикалла, доглазар, синшорто, къинхетам, эхь-бехк, бакъдерг, доьзалан мехаллаш, патриотизм, баккхийчаьрга ларам, адамалла, и. кх.дI.).

Кху программехь «Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» курсан башхалла кхочушийна кху бахъанашца:

а) нохчийн къоман амал, Iадаташ, ламасташ, нохчийн культурин синбахаман мехаллаш, адамаллин мехаллаш а, эхь-бехк а гойтуш долу говзарш схьахаржарна;

б) нохчийн йаздархойн нохчийн бераллин дуьне гойтушу говзарш тIе тидам бахийтарна: доьзалехь бер кхетош-кхиоран башхаллаш, баккхийчаьрца а, нийсархошца а цуьнан йолу йукъаметтигаш, бери шена гонахара дуьне тIелацаран башхаллаш.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» Iаморо гIо дийр ду дешархойн мотт хьал долуш барна а, церан къамелан культура а, хьасене бовларан хаарш шардарна а. Шена тIехь программин проблемно-тематически блокаш хIитточу дидактически материалана культурно-исторически тIедалорах а пайдаоьцу. ХIора проблемно-тематически блока йукъайогIу нохчийн къоман синбахаман а, материале а культура гойтуш болу кхетамаш. Программехь йеллачу говзарийн чулацам йуьхьанцарчу классийн дешархочун лехамашна гонаха хIоттийна бу, хаьржинчу говзарийн башхаллашкахь гуш а бу.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТАРЕТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» курсан чулацам билгалбечу хенахь коьртачу тидамехь ду:

1. Къоман кхетамна мехала долу, йеххачу хенан йохалла — кхузамане кхаччалц — культурахь коьрта меттиг дIалоцу хIуманаш (масала, баккхийчаьрга, нене ларам, Даймахке безам, догдикалла, доглазар, нийсо йезар, эхь-бехк, сий, и.кх.дI.). Цу коьртачу кхетамашца болх дIахьо йуьхьанцарчу классийн дешархоша дIалоцур долчу кепара хаьржинчу нохчийн йаздархойн уггаре а къегинчу, нохчийн литературин а, культурин а башхаллаш кхочушийнчу говзарш тIехь. И говзарш йовзаро гIо до йуьхьанцарчу классийн дешархошна къоман культурин ламастех а, нохчийн культурах а кхета.

2. Йуьхьанцарчу классийн дешархойн лехамаш: говзарийн доккхачу декъан турпалхой йуьхьанцарчу классийн дешархойн нийсархой бу, церан дуьне доьзарца босту программехь билгалбина культурно-историн кхетамаш. Программи йукъайахийтина тайп-тайпанчу заманашкахь берийн дуьне гойту а, церан кхиаран некъаш а, амал йахчайалар а, оьздангаллин къилбанаш кхолладалар а гойту говзарш; говзарш харжаро дешархочунна таро ло историн тайп-тайпанчу муьрашкахь нохчийн культура шен нийсархочун бIаьргашца ган. Программехь ладамечу барамехь йелла кхузаманан авторийн говзарш а йу, цара шайн кхоллараллехь кхидIа хьо нохчийн литературин къоман ламасташ, и говзарш кхузаманан дешархочунна гергара йу.

3. Къоман башхаллин хиламаш искусствон кхечу гIирсашца гайтина говзарш а хаьржина, цо таро ло дешархошна нохчийн культурахь искусствийн диалог гайта.

Цхьадолу декхарш кхочушдан лерина дешаран материал хаьржина гуманизмам, исбаьхьаллин а, доьзаран а мехаллийн, кхеташ хиларан, жигараллин, поликультурин,

ламасталлин классикин а, кхузаманан бараман цхьаьнадаран, тематикин, кепийн-жанран тайп-тайпаналлин критеришца йогӀуш.

Программо билгалбечу йешаран гуоно таро ло тайп-тайпанчу хенийн а, къаьмнийн а говзарийн куьзганахула беран дуьненехьежаман гураш жим-жимма шордан.

Программехь и масех бухедилларца билгалбо. Хьалхара шиь доьзна ду йешаре ойла а, йешаран техникин хаарш кхиоран хьелаш а кхолларца. Иштта, и хаарш кхиоран йуьхьанцарчу муьрехь уггаре а хьалхарчу роӀехь йу байтийн а, прозин а йух-йуха олуш дешнаш, дешнийн цхьаьнакхетарш предложениш, абзацаш йолу тексташ (йешаран техникин говзалла кхиочу хенахь мехала долчу йешаран кхиаме хилар тардалийттаран Iалашонца); ткьа иштта кхиаме ду забаре чулацам болу сихха хазахетар йа велар кхолладолуьйту тексташ лелор а, (хIунда аьлча, цу хенахь забар йевзаш хиларо эстетикин синхаамаш гучубахар кхиадо) йешаран мукьам кхиоран Iалашонца. Дешаран хIора шеран тексташ схьахаьржина йу цу хенан берашна тIелаца ата хилар тидаме а оьцуш. Текст схьахаржаран кхидолу бухедахкарш доьзна ду исбаьхьаллин дешан фольклорна кепашкара авторийн литературе кхаччалц кхиаран логика ларйаран цаторийла хиларца; билггала долу оьздангаллин а, эстетикин а декхарш кхочушдан цаторийла хиларца, царех коьртаниш билггал йолчу оьздангаллин-эстетикин концепцига доьрзу, и концепци дешара деа а шарахь кхиош схьайалайо; жанрийн а, тематикин тайп-тайпаналла хилийттаран кхачойаран а, фольклоран а, авторийн говзарийн а, вайн мехкан а, дозанал арахаьрчу йаздархойн говзарийн а, берийн литературин классикин а, XX-чу бIешеран чаккхенан – XXI-чу бIешеран йуьхьан кхузаманан берийн йаздархойн говзаршна йукьахь а барам ларбаран а цаторийла хиларца.

Йешаран гIуллакх кхиоран процессан чохьарчу логикица доьзна, «Литературни йешар» курс шинатIегIанехь хIоттийна йу.

Хьалхарчу тIегIанехь хьалхадаккха дезарг йешаран корматалла шарйар ду, шолгIачу тIегIанехь – дешархошна литературин говзалла карайерзор. I-2-чу классашкахь йеша Iамадо; кхетар тIехь, нийса йешарна, сиха а, къаьсташ а йешарна тIехь болх; йешначун кхоллараллин маьIна дан тайп-тайпана некъаш кхиор (графикин, дешан а, музыкин а иллюстрировани, драматизаци, ма-йарра а, йукь-йукьара а, кхоллараллин йухасхьайийцар). Цуьнца цхьаьна йуьхьанцарчу классашкахь дIаболабо йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин дешара тIехь болх.

«Литературни йешар» предмет Iаморан шолгIа тIегIа 3-4 классашна кхочу, цигахь йеша хааро зазодоккху, эстетикин йешаре а, талламан йешаре а декъа а луш.

«Литературин йешар» программа хIотточу хенахь тидаме эцна школал хьалхьалхарчу педогогикин а, йукьарчу йукьардешаран школашна леринчу «Нохчийн литературехула герггарчу белхан программин» зIейалорах а.

Программо таро ло йалийнчу спискера говзарш дешархойн кечаман тIегIанца догIуш харжа, ткьа иштта курсан чулацаман вариативни компонент харжа а, белхан программашкахь и кечйаро могуьйту тематикица а, проблематикица а герга йолчу говзаршкахь къоман башхаллаш а, йукьара дерг а къасторан Iалашонца Россин халкъийн литературе кховдар.

1 класс (66 с)

Вайна гонахара дуьне – 15 с.

Пачхьалкахан а, къоман а билгалонаш (шатлакхан илли, хIост).

Беснаш. Светофор.

Ишколехь.

Iаламан дуьне (цIера дийнаташ а, акхарой а, олхазарш, сагалматаш, олхазарш, дитташ, хасстоьмаш, стоьмаш).

Kиранан денош.

Байташ, дагардарш, нохчийн абатан элпех хIетал-металш.

Вайн Даймохк

Вайн Даймохк

Соьлжа-ГIала

Вайн турпалхой

Халкъан хазна

Махмаев Ж. «Бераш – вайн хиндерг» йа

Арсалиева Люба «Соьлжа-ГIала» (вариативни дакъа).

Турпалхойх лаьцна тексташ: Кадыров Ахьмад-Хьаьжа; Нурадилов Ханпаша; Шерипов Асланбек; Висаитов Мовлид.

Вайн йаздархой – 6 с.

Айдамиров Абузар – байт «Нана-мохк»

Сулейманов Ахьмад – «Дахаран генаш» поэми йукъара кийсак.

Муса Ахмадов – туьйра «Писулиг»

Гацаев Саид – байт «Борз»

Халикова Асет – байт «Зингат»

Хатуев I-Хь.

Халкъан барта кхолларалла – 10 с.

Аганан иллеш

Чехкааларш

Дагардарш

Кицанаш

ХIетал-металш

Нохчийн халкъан туьйранаш. «Тамашийна йоI». «Жоьра-Баба». «Хьекъале Iу» йа «Борззий, цхьогаллий, ломмий», «Цхьогаллий, пхьагаллий» (вариативни дакъа)

ГIиллакх-обьздангаллин дакъа (вариативни дакъа) – 10 с.

ДоттагIалла

Де, буйса

Дайна де

Беркат

Махмаев Ж. Делалой вай

Хатуев I. Зингат

Демеев I. Малонче

Эдилов С. ГIан

Деза дешнаш

КХЕЧУ КЪАЪМНИЙН ЛИТЕРАТУРА – 3 с.

Осеева В. – дийцарш «Цхьаьна», «Иштта дIа»; Сутеев В. – туьйра «Iаж».

Резерв – 7 с.

2-4 класс

Классашка бекъначу Iаморан чулацамна улле тоьхна Iаморан процессан гIуллакхаллийн хIара тIедузарш ду.

ЛадогIар

Нохчийн меттан хьоле хилар а, къоман культурин мехаллаш а гойтуш йолу исбаьхьаллин говзарш лерсица схьалацар а, царах кхетар а; лерсино схьалаьцначу текстах лаьцна деллачу хаттаршна жобпаш дала хаар а, лерсино схьалаьцначу текстан чулацамца хаттарш дан хаар а.

Йешар

Хезаш йешар. Дешдакъошца йешарна тIера жим-жимма довлуш дийнна дешнаш шера а, кхеташ а деша хаарна тIедовлар (текстах кхета таро лучу йешаран индивидуальни боларца догIуш йешаран чехкалла (масалла). Йешаран орфоэпически барамаш ларбар. Кепана а, тайпанна а цхьатера йоцучу текстийн маьIнийн башхаллаш аз айдеш хийцарца схьагайтар.

Дагахь йешар. Барамца а, жанраца а тѣлаца аттачу говзарийн маъІнех дагахь йоъшучу хенахь кхетар. Йешаран тайп-тайпанчу кепийн башхаллех кхетар.

Халкъан барта кхоллараллин говзарш йешар: нохчийн фольклоран текст къоман ламастийн а, мехаллийн а хьоста санна.

Исбаъхьаллин говзарийн тексташ йешар, шайна чохь бѣннаш шерашкахь схъайеана йолу къоман синкхетамна ладаме йолу гІиллакх-оъздангаллин мехаллаш а гойтуш йолу: Даймахке безам, тешам, нийсо, сий, къинхетам, догдикалла, догцѣналла, къинхегамна тѣра хилар, бакъо, майралла, и. кх.дІ. Нохчийн къоман ламасташ: цхъаалла, вовшийн гІо дар, хъаша-да тѣлацар, и. кх.дІ. Довзалан мехаллаш: баккхийнаш ларар, «нана», «да», «дада», «баба», «йиша», «ваша» бохучу дешнийн мехалла, вовшийн ларар, безам, вовших кхетар, терго, собар, да-нана ларар. Нохчийн литературехь халкъан ламасташ а, Іадаташ а гайтар.

Нохчийн бераллин дуьне: кхиар, гонахарчу дуьненаца, баккхийчаьрца, нийсархошца йолчу йукъаметтигийн башхалла; ша нохчийн Іадаташ дІакхоъхьург а, орамашца зІе а хиларх кхетар. Турпалхойн леларийн синхаамийн-оъздангалилн мах хадор.

Нохчин литерурин башхаллех кхетар: турпалхочун чоъхьара дуьне деллар, цуьнан лазамаш бовзар; оъздангаллин проблемашка кховдар. Іаламан дуьненах болу нохчийн къоман поэтически хьежам (малхе, арене, хьуьне, хига, ломе, дитте, дийнатийн дуьнене, и.кх.дІ.) нохчийн поэзехь а, прозехь а. Гонахарчу дуьненан хьал адаман синхаамашца дустар.

Хаамийн тексташ йешар: говзаршна историко-культурин комментарий, Іамочу говзарийн авторийн биографех къаьстина хаамаш.

Къамел дар (къамел даран культура)

Диалоган а, монологан а къамел. Йешна тексташ коллективехь йийцаре йарехь дакъалацар, текстана тѣе а тийжаш, шен хьежам тѣчІагІбар; нохчийн исбаъхьаллин литературин специфика гойтуш долу аларш. Дешнийн тІаьхьало йузар (дешнаш хаар тѣедузар). Хезна йа йешна йолу текст коьртачу дешнашна а, текстана йолчу иллюстрацишна а тѣе а тийжаш, схъайийца (текст ма-йарра, йоцца, харжамца схъайийцар).

Дешаран хьелашкахь къоман къамелан культурин бухехь йолу гІиллакхан кепаш а, чІагІйелла формулаш а, хьасене хиларан принципаш а ларйар.

Дешархойн харжамца байташ дагахь йийцар.

Йоза (йозанан къамелан культура)

Іамочу говзаршкахь хІиттийнчу проблемашкахула доцца йозанан аларш кхоллар (кечдар).

Библиографин культура

Йийцаре йечу проблематикица йогІу киншкаш харжар, цу йукъайогІу Іаматехь йалийна йолу шаьш йеша билгалйина говзарш. Нохчийн культурех хаамаш болу дешархойн хенаца йогІучу дошамех а, энциклопедих а пайдаэцар.

Литературоведенина йукъадалор

Текстан анализ йечу хенахь Іамийнчу литературин кхетамех пайдаэцар.

Іамочу говзарийн жанрийн тайп-тайпаналла: фольклоран кегий а, йаккхий а кепаш; литературин туьйра; дийцар, притча, байт. Прозин а, поэзин а къамел; исбаъхьаллин кхоллар; сюжет; тема; говзаран турпалхо; портрет; пейзаж; ритм; рифма. Дустарийн а, метафорийн а къоман шатайпаналла; исбаъхьалин къамелехь цѣран маъІна.

Дешархойн кхоллараллин гІуллакх (Іамийнчу литературин говзарийн буха тІехь)

Дешархойн кхоллараллин гІуллакхехь литературин говзаран маъІна дар: ролашца йешар, инсценировка йар; хьасене хиларан декхарш тидаме а оьцуш

(тайп-тайпанчу адресаташна) исбаъхьаллин говзаран буха тӀехь шен барта йа йозанан текст кхоллар; говзарна йолчу иллюстрацишна, нохчийн художникийн суьртийн репродукцишна тӀе а тийжаш.

«Ненан (нохчийн маттахь) литературни йешар» дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лору жамӀаш

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет «Ненан мотт а, ненан маттахь литературни йешар а» предметан декъехь Ӏаморан жамӀаш цхьаьнадогӀуш ду йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан стандартехь билгалйинчу дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лоручу жамӀийн лехамашца.

ЛИЧНОСТНИ ЖАМӀАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет Ӏаморан жамӀаца дешархо кхочур ву кхетош-кхиоран гӀуллакхан кху дакъошкахь хила дезачу хӀокух жамӀашка:

гражданско-патриотикин кхетош-кхиорехь:

— Шен Даймахке – Россига а – шен жимчу Даймахке – Нохчийн Республике (Нохчийчоьне) а безам кхоллабаларе, цу йукъадогӀу и безам мехкан а, Даймехкан а культура а, истори а йовзуйтуш йолу исбаъхьаллин говзаршкахула кхоллар;

— Шен этнокультурин а, Россин гражданаллин а идентичностах кхетар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, шен ненан мотт а хиларх кхетар;

— Шен мехкан а, Даймехкан а дӀадаханчун а, карарчун а, хиндолчун а ша дакъа хиларх кхета, цу йукъадогӀу исбаъхьаллин говзаршца болх бечу хенахь и хьелаш дийцаре дар;

— Шен а, кхечу а къоме ларам хилар, цу йукъадогӀу и ларам исбаъхьаллин говзарийн а, фольлоран а масалш тӀехь кхоллар;

— адамах йукъараллин цхьана декъашхочух санна болу а, бакъонех а, жопаллех а, стаг ларарх а, ларамах а, гӀиллакх-овздангаллин барамех а, йукъаметтигех болу а йуьхьанцара хьежам, цуьнца цхьаьна иза фольклоран а, исбаъхьаллин а говзаршкахь гайтар а;

ийманехь кхетош-кхиоран:

— хӀора стеган шатайпаналла, шен дахаран а, йешаран а зеделлачунна тӀе а тийжаш, тӀелацар;

— къинхетам, ларам, диканиг лаар гайтар, цуьнца цхьаьна шена хетарг а, синхаамаш а бовзийта меттан гӀирсех пайдаэцар; кхечу адамийн синхаамашна сема хилар, царах кхетар, церан гӀо лаца кийча хилар;

— кхечу адамашна дегӀана а, сина а зен дан тӀехьажийна долу цхьа а хӀума тӀецалацар (цу йукъахь ду маттаца деш долу зен а);

— нийсархошца болх бар, девне ца хила хаар а, Ӏоттабаккхаме меттиг нисйелча, и листа хаар а, цу йукъахь ду исбаъхьаллин говзарех масал эцар а;

эстетикин кхетош-кхиорехь:

— исбаъхьаллин культурин ларам бар а, и йовза лаар а, шен къоман а, кхечу къаьмнийн а искусствон тайп-тайпана кепаш тӀелацар а, цаьрга ларам хилар а;

— исбаъхьаллин гӀуллакхан тайп-тайпанчу кепашкахь ша гайта лаар, цу йукъахь йу дешан говзалла а;

— **физически кхетош-кхиорехь, могашаллин а, синкхетаман а культура кхолларехь а:**

— тӀетоьхна хаамаш лохучу хенахь могаш а, кхерамза а (шена а, кхечарна а) долчу дахаран бакъонаш (цу йукъайогӀу хаамийн кхерамазалла) ларйар;

— къамел дечу хенахь дегӀан а, синкхетаман а могашаллица кхоаме хилар,

къамелан култура а, тІекаренан бакъонаш а ларйар;

къинхъегаман кхетош-кхиор:

— стеган а, йукъараллин а дахарехъ къинхъегам мехала хилар кхетар (цу йукъахъ ду исбаъхъаллин говзарех масал эцар а), къинхъегаман стоьмийн тІалам бар, болх баран тайп-тайпанчу кепашкахъ дакъалацар, исбаъхъаллин говзаршкара масалш дийцаре дечу хенахъ тайп-тайпана говзаллаш карайерзон лаар;

экологин декъехъ кхетош-кхиор:

— тексташца болх бечу хенахъ кхоллалуш долу Іаламаца кхоаме хилар;

— цунна зен деш долу хІума тІецаалацадалар;

Іилманан хаарийн мехалла:

— дуьненах болу Іилманан хъежам кхоллабалар (сурт хІоттар), цуьнан цхъа дакъа ду литературоведчески кхетамаш Іаморан процессехъ а;

— хІума довза лаар, жигаралла, хІума дагадар, хааршна сутара хилар, хІума довза лаарехъ шен ойла хилар, цу йукъахъ ду исбаъхъаллин говзарш йеша лаар а, шен йешаран гуо хоржучохъ жигара хилар а, ша и харжар а.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМІАШ

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературин йешар» предмет Іаморан жамІаца дешархойн кхоллалур ду дешаран довзаран хІара хаарш.

Кобърта маьІнийн дараи:

— тайп-тайпана тексташ вовшашца йуста, тесташ йустарна бухе дахкарш билгалдан, тера йолу тексташ билгалйан;

— билггалчу цхъана башхаллашца тексташ цхъаьнатоха;

— кицанийн, аларийн, фразеологизмийн классификаци йархъама кхачаме хир йолу билгало билгалйан;

— хъехархочо шайна хъехначу тидам баран алгоритмаца тексташкахъ цхъаьнадар а, цхъанацадар (бІостаналла) а карон; текстан анализ йарехъ кхочушдарийн алгортиман анализ йан, текстан анализ йарехъ шаьш кхочушиййр йолу дешаран операци харжа;

— хъехначу алгоритман буха тІехъ декхар кхочушдан оьшу хаамаш кхачо йолуш цахилар билгалдан, тІетоьхна хаамаш лахар билгалдан;

— текстан анализ йечу хенахъ бахъанийн-тІаьхъалонан зІенаш билгалйан, жамІаш дан.

Кобърта талламан дараи:

— педогогикин белхахочун гІоьнца Іалашо билгалйан, къамелан хьоле хъаьжжина, шен вистхилар хийцаран план хІоттон;

— тІедиллар кхочушдаран масех кеп вовшашца йуста, мелла а йогІуш йерг (схъайеллачу критерийн буха тІехъ) харжа;

— схъайеллачу планаца чолхе боцу жима таллам дІабахъа, схъайеллачу планаца проектан тІедиллар кхочушдан;

— жамІаш дан а, текстан маьІнийн анализ йаран буха тІехъ долчу тоьшаллашца уьш тІечІагІдан а;

— схъайелла йолчу текстан материалан анализ йаран процессехъ хъехархочун гІоьнца хаттарш хІиттон;

— цхъатерачу йа цхъатера догІучу хъелашкахъ процесс дІайахаран а, хиламийн а, церан тІаьхъалонан а хила тарлуш долчун сурт хІоттон.

Хаамашца болх:

— Хаамаш схъаэцаран хьоста харжа: оьшу дошам, лохуш болу хаам карорхъама оьшу куьйгалла, тІечІагІдархъама;

— Схъайеллачу алгоритмаца догІуш, даррехъ схъабелла хаамаш билгалдинчу хьостанехъ карон: дошамашкахъ, куьйгаллашкахъ;

- Хаамаш бакъ йа харц хилар шайна гучудала йа хъехархочо билгалдинчу хьостанан буха (дошамашкахъ, куьйгаллашкахъ, Iаматехъ) тIехъ карон;
 - Баккхийчийн (педагогикин белхахойн, дай-нанойн, бакъо йолчу векалийн) гIоьнца Интернетехъ хаамаш лахаран кхерамзаллин бакъонаш ларйан;
 - Дешаран декхаршца догIуш, текстан, графикаин, видео, озан хаамаш кечбан;
 - Таблицийн а, схемийн а кепехъ балийнчу хаамех кхета; тексташца бинчу белхан жамIаш гайтархъама шаьш таблица а, схемаш а хIиттон.
- Йуьхьанцарчу школахъ дешар чекхдолучу хенахъ дешархочун кхоллало **коммуникативни** дешаран дараш.

ТIекаре:

- Бевзачарна йукъахъ тIекаре хиларан Iалошонашца а, билламашца а догIуш, синхаамаш бовзийта а, хетарг тIелаца а, и цхъана кепе дерзон а;
- Шеца къамел дечуьнца лараме хила а, диалог а, дийцаре дар а дIадахъаран бакъонаш ларйан;
- Тайп-тайпана хъежамаш хила йиш йолуш хилар тIелаца;
- Шена хетарг нийса а, бух балош а довзийта;
- ХIоттийнчу Iалашонца догIуш шен къамел дIахIоттор;
- Къамелан хьолаца догIуш барта а, йозанан а тексташ кхолла (довзийтар, ойлайар, дийцар);
- Шимма цхъаьна а, тобанца а бинчу белхан а, тидаман а, кхочушбинчу жимчу талламан а, проектан тIедилларан а жамIех лаьцна доцца къамел кечдан;
- вистхиларан (къамелан) текстана гайтаман материал (дехкина суьрташ, даьхна суьрташ, плакаташ) кечйан (къастон).

Цхъаьна кхочушден гIуллакхаш:

- йоцчачу а, йехачу а ханна лерина Iалашонаш (цхъаьна кхочушдаран декхаршкахъ дакъалацар тидаме оьцуш индивидуале) хъехархочо йалийнчу план хIотторан кепан буха тIехъ стандартан хьолахъ, йукъара гIулчаш а, хенаш а дIасайекъар;
 - цхъаьна болх баран Iалашо тIелаца, и кхочушйарехъ дан дезарг цхъаьна вовшахтоха: ролаш дIасайекъа, цхъаьна беш болчу белхан процесс а, жамI а дийцаре дан;
 - куьйгалла дан, тIедиллар кхочушдан, ладогIа, хIоьттина хьал ша листа кийча хилар;
 - шен белхан дакъа жоьпалле кхочушдан;
 - йукъарчу жамIе ша диллинчу декъан мах хадон;
 - схьаделлачу масалшна тIе а тийжаш, цхъаьна вовшахтоьхна проектийн тIедахкарш кхочушдан.
- Йуьхьанцарчу школахъ дешар чекхдолучу хенахъ дешархочун кхоллало **регулятивни** дешаран дараш.

Шен низам хилар:

- жамI хилийтархъама дешаран декхарш кхочушдарехъ шен гIуллакхийн план хIоттон;
- ша билгалдинчу кхочушдарийн рогаIалла хIоттон.

Шаталлар:

- дешаран гIуллакхан кхиаман/эшаман бахъанаш билгалдан;
- къамелан гIалаташ а, текстан анализ йарца доьзна гIалаташ а дIадахархъама шен дешаран кхочушдарш нисдан;
- текстийн анализ йарехъ хIоттинйчу декхарца жамI дуста;
- тексташца болх бечу хенахъ далийтина гIалат карон;

— шен а, шеца цхъаьна доьшучеран а кхочушдарийн жамIаш дуста, схъайеллачу критеришца церан богIу мах хадон.

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предмет деа шарахь Iаморо кхочушдан дан деза:

Iамочу маттахь йолчу литературин Россин Федерацин цхъаьйолчу культурин шораллахь а, Россин Федерацин халкъийн литератураш йукъахь а, в сохранении и передаче от поколения к поколению историко-культурин, оьздангаллин, эстетекин мехаллаш Iалашйарехь а, цхъана тIаьхьенера вукху тIаьхьене йаларехь а йолчу меттигах а, ролах а кхетар:

- Исбаьхьаллин литература искусствон (дешан искусствон) цхъа башха дакъа санна, тIелаца;

- Дешан кхоллараллин говзарш искусствон кхечу кепашца (суртдиллар, музыка, суртдакхар, кино) цхъаьнайуста;

- Тайп-тайпанчу къаьмнийн литератураша вовшашца цхъаьна болх барх а, вовшашна тIелаткъам барх а, Россин Федерацин субъектан культурин а, гIиллакх-оьздангаллин а, эстетикин а йуьхь кхолларехь къоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературо а лоцучу декъах йуьхьанцара хьежам (хаарш) хила;

- Россин Федарийн къаьмнийн а, дуьненан къаьмнийн а исбаьхьаллин говзарш йустучу хенахь йукъара дерг а, башха дерг а карон;

1) МаьIна даран йешар карадерзор а, литературин теорин коьртачу элементийн маьIнех а, ойланех а кхетар:

- МаьIна даран хезаш йешаран техника карайерзор (дешаран тайп-тайпана декхарш а, киншкица хьан-сан хиларан хьогамах садузоран а Iалашонца тайп-тайпанчу кепийн, жанрийн, тIехъажорийн текстийн маьIнех кхета а, тIелаца а, маьIна дан а тар луш долун нийса шера йешар, йешар ладогIархоша кхетахь тIелацар);

- МаьIна даран дагахь йешаран техника карайерзор (йешначун маьIнех а, чулацамах а кхетар, хаамийн мах хадор, текстан маьIна нийсад даран а, и тIелацаран а кхачама хиларна тIехь тергам латтор);

- Фольклоран говзарийн кегий жанраш вовшах къастон (фольклоран кегий жанраш, туьйранаш, легендаш, мифаш);

- Шен къоман фольклоран говзарийн коьртачу маьIнех а, тIехъажорах а кхета (казахетар дан, Iамон, ловзарехь пайдаэца), шен къоман (кхечу къаьмнийн) туьйранийн, хIетал-металийн, киданийн, аганан иллийн масалш далон;

- Гергарчу меттанийн фольклоран говзарш вовшашца йуста (тема, коьрта тема, турпалхой);

- Говзаран цIе цуьнан темица (Iаламах, историх, берех, диканах, волах) цхъаьнайалон (йуста);

- Шен къоман (кхечу къаьмнийн) берийн литературин исбаьхьаллин йоца жанраш вовших къастон – байт, дийцар, басня;

- Йешначу литературин говзаран анализ йан: тема, коьрта Iалашо, хиламийн роIалла, исбаьхьаллин вастийн гIирсаш билгалбан;

- текстан чулацамехула хаттаршна жоьпаш дала;

- текстехь ненан меттан суртхIотторна а, вастийн а гIирсаш карон (эпитеташ, дустарш, олицетворениш);

2) тестехь беллачу хаамах кхетарна а, тIелацарна а Iамор, дешархойн йешаран а, эстетикин а чам кхоллар:

- тайп-тайпана (исбаьхьаллин, Iилманан, куьйгаллин) тексташ йешаран Iалашо билгалйан;

- йешаран хьагам йухатоха (кхочушбан), хаамаш карон, хаарийн гуо шорбан;
- Iаморан а, практикин а декхарш кхочушдархьама, йешаран тайп-тайпана кепаш (довзаран, талларан, къастийна, лахаран) карон;
- Текстана хаттарш хIиттон, и схьайийцаран а, изложени йазйаран а план хIоттон;
- Шаьш йеша лаам гайтар, авторан цIарна, говзаран жанрана, киншкина йолчу иллюстрацина тIе а тийжаш, шайн йешаран сатийсар билгалдар;
- Фольклоран говзарш ролашца йеша, уьш драме йерзорехь дакъалаца;
- Нийсархошца долчу литературин темина дийцаре даршкахь дакъалаца, шайн хьежамийн бух балон;
- фольклоран материала тIехь тIехь кхоллараллин белхан кхочушбан (туьйранан чаккхе, хIетал-метал кхоллар, дакъалоцуш верг (турпалхо) хийца а хуьйцуш, схьайийцар).

Предметан жамIаш дешаран шерашца

1-чу классехь дешар чекхдолучу хенахь дешархочунна Iемар ду:

- ша а, дуьне а, къоман истори а, культура а йовзарехь нохчийн литературин мехаллех кхета;
- нохчийн литературин говзарийн мыIна даран цхьайолу корматалла карайерза;
- нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух къамел шардарехь пайдаэца: ладойгIна/йешна текст йийцаре йарехь дакъалаца;
- дешан маьIнех совнаха хаамаш бовзархьама Iаматан дошамах пайдаэца;
- шайн харжамцца байтийн говзарш дагахь йийца.

«Къамелан а, йешаран а гIуллакхан кепаш» дакъа:

аудировани, хезаш а, дагахь а йешар, текстан тайп-тайпанчу кепашца болх, библиографин культура, исбаьхьаллин говзаран текстаца болх, къамелан культура.

Дешархошна Iемар ду:

- йешаран индивидуале болар тидаме а оьцуш, дешдакъошца а, дийнна дешнаш а шера деша;
- лерсица тIелаьцна йолчу йолчу, ткъа иштта классехь йешначу а говзарийн чулацамах кхета, царна тIехь маьIнин коьрта дакъош билгалдаха;
- йешначун маьIнех а кхеташ, текстехь билгалыйна меттигаш дагахь йеша;
- тайп-тайпанчу авторийн 3–4 байт дагахь йийца;

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу белхан процессехь Iама таро хир йу:

- киншки тIехь «Чулацам» йа «Корта» агIо карон; «Чулацамна» тIе а тийжаш, киншки тIехь оьшу говзар карон;
- говзаран текстехула хаттарш дан а, текстах пайда а оьцуш, жоьпаш дала а.

«Литературоведенина йукьадалор» дакъа: байташкахь йазйинчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дI.), говзарийн башхаллаш вовшах къастор (халкъан а, авторан а туьйра, и. кх. дI.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх.).

Дешархошна Iемар ду

- прозехь йазйина говзар байтах къастон;
- фольклоран кегий жанраш къастон: хIетал-метал, дагардар, чехкаалар;
- текстехь исбаьхьаллин сурткъагоран гIирсаш (йух-йуха алар; дешнийн хьастаран-жимдаран кеп, айдаран а, хаттаран а хьаьркаш, рифмаш) карон;

Дешархойн таро хир йу Iама:

- туьйранин сюжетан-композицин башхаллаш къастон;
- литературин а, фольклоран а жанраш йукьара дозанаш лелаш хилар карон (забара йукьа тIехтоман байташ йогIу; аганан илли йукьа — кхайкхаргаш; дийцара йукьа — туьйра)

«Дешархойн кхоллараллин гүллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар.

Дешархошна Йемар ду:

- йешначун чулацамах кхета; текстан башхаллаца догӀуш ма-хиллара оьшуш долу болар а, соцуӀгӀаш а, азайдар а кхета а кхеташ, харжа;
- исбаьхьаллин говзар (цуьнан фрагмент) ролашца а, кар-кара луш а йеша;
- иллюстрацишка хьовса а, текстан цхьаьнайогӀучу фрагментаца йа коьртачу ойланца (синхаамца, сагатдарца) уьш йуста а;

Дешархойн таро хир йу Йама:

- фольклоран кегий жанраш (хӀетал-метал, дагардар, аганан илли) практикехь карайерзон а, суртхӀотторан гӀирсийн (йиш-малаш, уьшарш, интонаци) гӀоьнца церан инсценировка йан а;
- билгалчу тексташна йогӀу иллюстрациш карон, тексташ а, иллюстрациш а вовшашца йуста.

Йукьарчу дешаран дарийн декъехь дешархошна Йемар ду:

- дешаран Йаматах паргӀат пайдаэца, аьлча а, билламийн билгалонийн мотт беша; агӀонехь билгалдаьхна могӀанаш а, дешнаш а сихха карон; оьшу иллюстраци карон;
 - хаамийн шина хьостанца (дешаран Йаматца а, ша болх бан леринчу тептарца а; дешаран Йаматца а, хрестоматица а) болх бан, аьлча а, Йаматан а, белхан тептаран а, хрестоматин а билламан билгалонаш дуьхь-дуьхьал хӀиттон; ша болх бан леринчу тептаран а, хрестоматин а оьшу дакъош карон.

Коммуникативни дешаран дарашкахь дешархошна Йемар ду:

а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- парти тӀехь цхьаьна волчу лулахочуьнца болх бан, вовшашна йукьахь болх бекъа, шен болх кхочушбан а, вовшаша бина болх талла;
- кар-кара луш болх бан;

б) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- шина хьежамна а, шина агӀонна а йукьара башхаллаш ган;

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процессехь Йама таро хир йу:

- хаттаршна жобпаш тайп-тайпанчу кепехь дала мегаш хиларх кхета;
- ша тӀетовш волу жоп тӀечӀагӀдархьама тексте кховда.

2-чу классехь дешар чекхдолучу хенахь дешархочунна Йемар ду:

- йешначун оьздангаллин чулацамах кхета, турпалхойн леларш оьздангаллин барамашца дуста;
- метофорийн, олицетворенийн, эпитетийн кьоман шатайпаналлех кхета а, текстехь исбаьхьаллин сурткъагоран и гӀирсаш ган а;
- нохчийн литературин говзарш йешаран процессехь йешаран хаарш шардар: хезаш а, дагахь а йеша, исбаьхьаллин а, дешаран а текстийн маьӀна даран приемех кхета;
- нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух кьамел шардарехь пайдаэца: ладоьгӀна/йешна текст йийцаре йарехь дакъалаца, текстана тӀе а тийжаш, шена хетарг тӀечӀагӀдан;
- шен йешаран гуо шорбан;
- йешначу а, ладоьгӀначу а говзарех хетарг искусствон кхечу кепех хиллачу синӀаткъамца дуста.

«Кьамелан а, йешаран а гүллакхан кепаш» дакъа:

аудировани,

хезаш а, дагахь а йешар,

текстан тайп-тайпанчу кепашца болх,

библиографин культура,
исбаъхьаллин говзаран текстаца болх,
къамелан культура.

Дешархошна Ёмар ду:

- дийнна дешнаш хезаш деша, индивидуале таронашка хъаъжжина, йешаран чехкалла жим-жимма алсам а йоккхуш;
- довзаран а, Ёаъргтохаран а, хаържинчу а, талламан а йешаран процесссехъ дагахъ йеша;
- доцца монологан алар хЮттон: хъехархочун хаттарна доца а, даържина а жоп;
- шеца къамел дечуьнга ладогIа (хъехархочуьнга а, классехъ цхъаьна доьшучаьрга а): цхъамма делла жоп тIаьххье ца дала, кхечо делла жоп керлачу чулацамца тIедуза;
- нохчийн литературин 2–3 классикан цIе йаккха,
- кхузаманан 2–3 йаздархочун (поэтан) цIе йаккха;
- говзарийн цIерш йаха а, церан чулацам боцца схъабийца а;
- дукхавезачу авторнан говзарийн цIерш йаха а, церан чулацам боцца схъабийца а;
- говзаран тема а, коьрта маьIна а билгалдан (хъехархочун гIоьнца);
- говзарийн турпалхойн амалийн (церан цIерш, портреташ, къамел) а, церан леларийн а мах хадон а, характеристика йала а;
- Дешнийн маьIнех кхетархъама МаьIнийн дошамах пайдаэца.

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхъаьна бечу, тобанца йа массара цхъаьна бечу белхан процесссехъ Iама таро хир йу:

- хъехархочо йоьшуш йолу текст Iалашонна тIехъажийна тIелацаран буха тIехъ аудированин корматалла кхиор;
- йешначун чулацамах болу шен хъежам барта бовзийта;
- тайп-тайпанчу авторийн 6–8 байт дагахъ схъайийца (харжамца);
- жимачу бараман текст йуха схъайийца;
- ишколин билблиотекехъ киншкаш а, берийн муьран журналаш а хоржучу хенахъ мужалтан чулацамах а, ткъа иштта «Чулацам» йа «Корта» агIонах а пайдаэца;
- дарсашкахъ бечу балха йукъа хрестоматин а, ткъа иштта цIерчу а, школин а библиотекийн киншкара тексташ йалон;
- говзаран текстана хаттарш дан а, хаттаршна жопаш дала а.

«Литературоведенина йукъадалор» дакъа: байташкахъ йазйинчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дI.), говзарийн башхаллаш вовшах къастор (халкъан а, авторан а туьйра, и. кх.дI.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дI.).

Дешархошна Ёмар ду:

- дийнатех лаьцна а, инзаре-тамашийна а туьйранаш вовших къастон;
- инзаре-тамашийначу туьйранан башхаллаш къастон;
- дийцар а, туьйра а вовших къастон;
- говзарехъ литературин меттан суртхЮтторан вастийн гIирсаш карон (дустар, олицетворени, гипербола (хIума дестор олу вай), контраст; фигураш: йух-йуха алар).

Дешархойн Iама таро хир йу:

- авторийн берийн поэзехъ фольклоран жанрийн башхаллаш карон: туьйранан, дагардаран, чехкааларан, аганан иллин сюжетни-композицин башхаллаш;
- литературин а, фольклоран а жанраш йукъара дозанаш лелаш хилар карон (дийцара йукъахъ туьйранан элементаш хила йиш йу, инзаре-тамашийначу туьйранехъ – дийнатех лаьцначу туьйранан башхаллаш, и. кх. дI.);
- дуьнене поэтически хъежам хиларан башхалла стенца йу кхета;
- дуьнене поэтически хъежам байташкахъ гайтина ца Iаш, прозехъ а гойтуш хилар гучудала.

«Дешархойн кхоллараллин гѳуллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар.

Дешархошна Іемар ду:

- йешначун чулацамах кхета;
- текстан башхаллаца догѳуш ма-хиллара оьшуш долу болар а, соцунгѳаш а, азьайдар а кхета а кхеташ, харжа;
- исбаьхьаллин говзарш ролашца а, кар-кара луш а йеша;
- программехь билгалйина исбаьхьаллин говзарш лерсица синхааме тѳеэца.

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процессехь Іама таро хир йу:

- поэзин а, прозин говзарш къегина (къаьсташ) йеша;
- Іамат тѳерачу иллюстрацишка хьовса а, исбаьхьаллин тексташца уьш йуста а;
- шайна хетарг а, тидам бинарг а барта довзийта.

Довзаран йукъарчу дешаран дарашкахь дешархошна Іемар ду:

- дешаран Іаматах паргѳат пайдаэца: билламийн билгалонийн мотт бешалур бу (маттах кхетар бу); «Чулацам» а, «Корта» а агѳонашца оьшу текст карон а;
- текстан билгалйаьккхина фрагмент, агѳонехь билгалдаьхна могѳанаш а, дешнаш а сихха карон;
- хаамийн масех хьостанца (дешаран Іаматца, ша бечу белхан тептарца, хрестоматица; дешаран Іаматца а, дешаран дошамашца а; тексташца а, тексташна иллюстрацишца а) болх бан.

Коммуникативни дешаран дарашкахь дешархошна Іемар ду

а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- парти тѳехь цхьаьна волчу лулахочуьнца болх бан, вовшашна йукъахь болх бекъа, шен болх кхочушбан а, вовшаша бина болх талла;
- кар-кара луш болх бан;

б) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- шина хьежамна а, шина агѳонна а йукъара башхаллаш ган, ша тѳетовжаран бух а балош, цхьахйолу агѳо йалон а;
- текстехь турпалхоша бовзийтина хьежамаш карон (лаха).

Талларан а, шаталларан а дешаран дарашкахь дешархочун Іама таро хир йу:

- схьабовзийтина хьежам тесктерчу могѳанашца тѳечѳагѳбан;
- тайп-тайпанчу хьежамийн тайп-тайпана баххаш хилар кхета.

3-чу классехь дешар чекхдолучу хенахь дешархочунна Іемар ду:

- нохчийн литературун говзарш Іаморан буха тѳехь нохчийн меттан хьасене-эстетикин таронех кхета;
- ненан меттан литературех къоман эхь-бехк а, ламасташ лардаран а, схьакховдоран а къоман-культурин гѳирс санна мехаллех кхетар;
- турпалхойн леларийн оьздангаллин мах хадон а, цуьнан бух балон а;
- нохчийн литературун говзарш йешаран процессехь йешаран корматталла шарйан: хезаш а, дагахь а йеша, исбаьхьаллин а, Іилманан а, дешаран а текстийн анализ йаран а, маьІна даран а зеделларг хила;
- нохчийн литературун говзарш йешаран зеделлачух къамел шардарехь пайдаэца: ладоьгѳна/йешна текст йийцаре йарехь дакъалаца, текстана тѳе а тийжаш, шена хетарг тѳечѳагѳдан; йешначу йа ладоьгѳначу текстан кепе хьаьжжина, и схьайийца (йерриге йа йоцца), дакъалоцучу турпалхойн цѳарах литаретурун говзар схьайийца;
- текстах кхетархьама а, кхин совнаха хаамаш бовзархьама а куьйгаллин хьостанех пайдаэца.

• **«Къамелан а, йешаран а гІуллакхан кепаш» дакъа:**

аудировани,
хезаш а, дагахь а йешар,
текстан тайп-тайпанчу кепашца болх,
библиографин культура,
исбаьхьаллин говзаран текстаца болх,
къамелан культура.

Дешархошна Іемар ду:

- йешаран индивидуале болар тидаме а оьцуш, нийса а, къаьсташ а дийнна дешнаш хезаш деша;
- хьалха довзаран йешарехь а, йуха Ёаьртохаран йешарехь а, харжаман а, йуха талларан йешарехь а дагахь йешар;
- Іамочу говзарийн авторийн – йаздархойн а, поэтийн а цІерш йаха, церан говзарийн цІерш йаха а, классехь йешначу текстийн чулацам боцца схьабийца а;
- дукха везачу литературин турпалхочух дийца;
- турпалхочуьнга йолу авторна ойла билгалйан;
- говзарийн турпалхойн мах хадон; тайп-тайпанчу говзарийн турпалхойн амалш вовшашца йуста;
- тайп-тайпанчу авторийн 6–8 байт дагахь йеша (харжамца);
- элементашца киншка йовза (автор, цІе, «Чулацам» агІо, иллюстрациш).

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процесехь Іама таро хир йу:

- шаьш киншка харжа а, цуьнан элементашца киншкин чулацам бовза а;
- билгалйина киншкеш шаьш йеша;
- йешначу говзарийн турпалхойн мах хадоран ойла йовзийта;
- дошамашца шаьш болх бан.

«Литературоведенина йукъадалор» дакъа: байташкахь йазйинчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дІ.), говзарийн башхаллаш вовшаш къастор (туьйра а, дийцар а; дийнатех туьйра а, инзаре-тамашийна туьйра а, и. кх.дІ.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дІ.).

Дешархошна Іемар ду:

- дийнатех лаьцна, инзаре-тамашийна, Іер-дахаран хьокъехь долу туьйранаш вовших къастон;
- дийцар а, туьйра а вовших къастон;
- авторийн литературехь исбаьхьаллин вастийн гІирсаш карон а, вовших къастон а (приемаш: дустар, олицетворени, гипербола (хІума дестор олу вай), контраст; фигураш: йух-йуха алар).

Дешархойн таро хир йу Іама:

- дийнатех лаьцначу туьйранан кхиарх кхета;
- дуьненан тайп-тайпанчу халкъийн туьйранашкахь «лелаш йолу» сюжетахь («лелаш долу туьйранин дийцарш») карон.

«Дешархойн кхоллараллин гІуллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш текстах кхоллар.

Дешархошна Іемар ду:

- йешначун чулацамах кхета; йешаран башхаллашца йогІуш йолу соцунгІа йан, азъайдар а, йешаран болар а харжа;
- программица билгалйина йолу исбаьхьаллин говзарш лерсица тІелаца а, шайна хетарг барта схьадийца а;
- литературин текстан а, суртдилларн а, музыкин а говзарийн маьІна дан, (гиначух, йешначух, хезначух шайн ойла а, синхаамаш а бовзийта);

• литературин текстийн диалогийн йаккхийчу фрагментийн инсценировкашкахь (ролашца ловзорехь) дакъалаца.

Дешархошна шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процессехь Iама таро хир йу:

• байтийн а, прозин а текст хезаш йеша:

• Iамат тIерачу иллюстрацишка хьовса, музыкин говзаршка ладогIа, исбаьхьаллин тексташца а, суртдилларан говзаршца а царна тIехь гайтинчу ойланийн, синхаамийн, сагатдарийн хьежамца уьш йуста;

• барта а, йозанца а (аларца а/йа йоцпачу сочиненица) литературин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш йийцаре йечу хенахь шайн хилла ойланаш а, тидамаш а бовзийта.

Довзаран дешаран дарийн декъехь дешархошна Iемар ду

• дешаран дошамийн корпусах паргIат пайдаэца, оьшу йолу дошаман статья сихха карон;

• дешаран Iаматах паргIат пайдаэца: биллаамийн билгалонийн мотт бешалур бу (маттах кхетар бу); «Чулацам» а, «Корта» а агIонашца оьшу текст карон а;

• текстаца болх бан: цуьнан тема а, коьрта ойла (идея, сагатдар) а, дахаран тайп-тайпана агIонаш (хьежам, дIахIоттамаш, кхетаман латтам) а къастон;

• хаамийн масех хьостанца (дешаран Iаматца, ша бечу белхан тептарца, хрестоматица; дешаран Iаматца а, дешаран дошамашца а; дешаран Iаматца а, хаамийн тIетоьхначу хьостанашца а (дешаран кхечу гуларшца, библиотекин киншкашца, Интернетерчу хаамашца); тексташца а, тексташна иллюстрацишца а болх бан.

Дешархойн Iама таро хир йу:

• гуларш хIитторан алгоритм карайерзон: монографийн, жанрийн а, тематически а (шаьш терминаш – гуларийн къастамаш – лелош).

Коммуникативни дешаран дарашкахь дешархошна Iемар ду:

а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

• парти тIехь цхьаьна волчу лулахочуьнца болх бан, жимачу тобанехь, йоккхачу тобанехь: вовшашна йукъахь болх а, ролаш а йекъа, шен болх кхочушбан а, йукъарчу балха йукъа и дIатарбан а;

б) зIе хиларан гурашкахь хьасене хилар санна:

• схьабовзийтинчу хьежамийн а, агIонийн башхаллийн бухе дилларх кхета а, царах цхьахдолчунна тIетан а, йа шен хьежам дIабовзийта а хаа.

Цхьана къепене дерзийнчу дешаран кхочушдарийн декъехь дешна волучунна Iемар ду:

• ша-шен тидам бан а, болх дIабахьарна а, кхочушхиллачу жамIана а тIехь тидам бан а.

4-чу классехь дешар чекхдолучу хенахь дешархочунна Iемар ду:

• амал кхиарехь а, шен культура билгалйаларехь а нохчийн литературин мехаллех кхета;

• исбаьхьаллин текстан турпалхойн позицеш билгалйан, исбаьхьаллин текстан авторан позицеш билгалйан;

• нохчийн литературин говзарш йешаран процессехь йешаран говзалла лакхайаккха: хезаш а, дагахь а йеша, исбаьхьаллин а, Iилманан а, дешаран а текстийн маьIна даран а, анализан а, хийцаран а коьрта кепаш карайерза а;

• къамел шардархьама нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух пайдаэца: ладоьгIна/йешна текст йийцаре йарехь дакъа, цу текстана тIе а тийжаш, шена хетарг тIечIагдIан а, бух балон а; йешначун йа ладоьгIначун чулацам текстан кепе хьаьжжина, схьайийцаран (йерриге йа йоцца) кепехь бовзийта; йешначу говзарийн буха тIехь барта дийцар хIоттон, хьасене хиларан декхарш тидаме а оьцуш (тайп-тайпанчу ладогIархошна);

• оьшуш йолу литература ша харжа, шен йешаран гуо кхолла а, шорбан а;

• текстах кхетархьама а, кхин сов хаамаш бовзархьама а куьйгаллин хьостанех пайдаэца.

«Къамелан а, йешаран а г'уллакхан кепаш» дакъа: аудировани, хезаш а, дагахь а йешар, текстан тайп-тайпанчу кепашца болх бар, библиографически культура, исбаъхьаллин говзаран текстаца болх бар, къамелан т'екаренан культура.

Дешна волучунна хуур ду:

- довзаран а, б'аьргтохаран а, хаьржинчу а, талламан а йешаран процессехь дагахь йеша;
- говзаран тема а, коьрта ойла а билгалйан; текст маь'инийн дакъошка йекъа, текстан план х'оттон а, йухасхьайийцарехь цунах пайдаэца а; текст йоцца а, ма-йарра а йухайийца;
- классехь Iамийнчу литературин коьртачу говзариин чулацам бовзийта а, церан авторш а, ц'ерш а билгалйан а;
- «Стелад» ц'е йолчу берийн журналан коьрта чулацам бийца (рубрикийн т'ег'ланехь);
- говзариин турпалхойн амалийн мах хадон; цхьана а, тайп-тайпанчу а говзариин турпалхойн амалш вовшашца йуста; авторна турплахочуьнга болу хьежам билгалбан;
- байтин говзарш йа цу йукъара кийсакаш (харжамца) дагахь йеша, йешаран хот'ах лаьцна классерчара олург парг'ат т'елаца;
- литературин говзарх йа турпалхочух ша аьллачунна бух балор, говзара йуккьерчу фрагменташца йа къаьстинчу мог'ланашца и т'еч'аг'дан;
- элементашца киншка йовза (автор, ц'е, титульни аг'ло, «Чулацам» аг'ло, аннотаци, иллюстрациш);
- къаьстинчу говзарна а, говзариин гуларна а аннотаци х'оттон;
- тайп-тайпан декхарш кхочушдаран Iалашонца библиотекехь ша киншка харжа (магийнчу спискаца йешар; билгалчу темина барта хаам кечбар);
- йешначу говзариин турпалхойн мах хадор довзийта, классерчарна хетарг г'иллакхехь т'елаца;
- хааман тайп-тайпанчу хьостанашца ша болх бан (дошамаш а, тайп-тайпана справочникаш а йукъалоцуш).

«Литературоведина йукъавигар» дакъа: рифмийн кепаш къастор, халкъан кхоллараллин а, авторийн литературин а говзариин жанрийн башхаллаш къастор, текстехь литературин приемаш (дустар, олицетворени, контраст, гипербола, и. кх. д'л.) йовзар а, царах пайдаэцаран бахъанех кхетар а.

Дешна волучунна Iемар ду:

- исбаъхьаллин культурин кхиаран коьрта некъ ган: халкъан кхолларалли т'ера авторийн кепашка кхаччалц;
- халкъан говзарш авторийнчарах къастон;
- авторийн литературехь исбаъхьаллин вастийн г'ирсаш карон а, вовшах къастон (дустар, олицетворени, гипербола («даздар» олу), контраст, йух-йуха алар, рифмин тайп-тайпана кепаш) а.

Дешна волучун ша бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процессехь Iама таро хир йу:

- дуьненан халкъийн, нохчийн а, оьрсийн а туьйранашкахь мифашкахула дуьне дуьне довзаран башхаллаш;
- байтан маь'инин а, поэта хаьржинчу байт кхолларан кепан а з'ле карон (классикин а, кхузаманан а поэзин масалш т'ехь);
- исбаъхьаллин говзар кхолларехь йаздархочун (поэтан, художникан) кхоллараллин биографин ролах кхета;
- исбаъхьаллин тайп-тайпанчу кепашна (литературин, музыкин, суртдилларан) йукъайог'лу говзарш церан тематически цхьаьнайарца йуьстина ца Iаш, церан авторийн дуьнене хьежаман буха т'ехь (говзарехь гайтина йолу ойланаш) а йуста йиш йолуш хилар.

«Дешархойн кхоллараллин г'уллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар (йазйар).

Дешна волучун шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процессехь Iама таро хир йу:

- байтийн а, прозин а текст хезаш йеша:
- классерчаьрца литературин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш царна тIехь гайтинчу ойланийн, синхаамийн, сагатдарийн хьежамца йийцаре йар;
- барта а, йозанца а (аларца а/йа йоццачу сочиненица) литературин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш йийцийаре йечу хенахь шайн хилла ойланаш а, тидамаш а бовзийта.

Довзаран дешаран дарийн декъехь дешна волучунна Iемар ду:

- текстаца паргIат болх бан: талла билгалйинчу аспектах хаамаш билгалбан хаа, билгалйина аспект сацон; талламан аспект сихха хийца хаа;
- карарчу дешаран киншки тIехь а, комплектан кхечу киншкахь тIехь а паргIат хIума лаха; дешаран дошаман корпусех пайдаэца, школин библиотекин фондехь лаха; оьшу хаамаш лаха а, дешаран тайп-тайпанчу Iалашонашкахь цунах пайдаэца а;
- хаамийн тайп-тайпанчу хьостанашца паргIат болх бан (текстан кепехь, суртдилларан я музыкин говзаллехь санна схьагайтинчу).

Коммуникативни дешаран дарашкахь дешна волучунна Iемар ду:

а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- дешаран кооперацин тайп-тайпанчу кепаш (шимма цхьаьна бен болх, жимачу тобанехь болх, йоккхачу тобанехь болх) а, социалан тайп-тайпана ролаш (дIахьошверг а, кхочушдийриг а) а;

б) зIе хиларан гурашкахь хьасене хилар санна:

- схьабовзийтинчу хьежамийн а, агIонийн башхаллийн бухе дилларх кхета а, царх цхьахдолчунна тIетан а, йа шен хьежам дIабовзийта а хаа.

Цхьана кьепене дерзийнчу дешаран кхочушдарийн декъехь дешна волучунна Iемар ду:

- ша-шен тидам бан а, болх дIабахьарна а, кхочушхиллачу жамIана а тIехь тидам бан а.

Амал кхиаран дешаран кхочушдарийн декъехь дешна ваьллачун Iама таро хир йу:

- шен леларан культура а, дуьненах кхетар а кхолладаралехь литературин йешаран мехаллах кхета;
- шен оздангаллин-этически кьилба цхьана хорша дерзон (говзариин анализ йаран новкъахь а, церан хьокъехь кьамел дечохь а эхь-бехкан мах хадон а, харжам бан а зеделарг гулдан).

ТЕМАТИКИН ПЛАН ХIОТТОР

1 КЛАСС (66 САХЪТ)

Дакъойн тема а, чулацам а	Дешархойн гIуллакхан характеристика
Вайна гонахара дуьне – I5 с. Пачхьалкхан а, кьоман а символика (гимн, герб). Беснаш. Светофор. Ишколехь. Iаламан дуьне (цIера дийнаташ а, акхарой а, олхазарш, сагалматаш, дитташ, хасстоьмаш, стоьмаш). КIиранан денош.	Берашкахь тIекаренан а, вовшашца лелон йезачу йукьаметтигийн а бакьонаш а, ламасташ а кхиор а, дешаре йолу оила Iалашйар а. Нийсачу рогаIаллехь дIахIиттийнчу сюжетан суьрташца болх: гайтинчу хиламийн анализ, сюжет йийцаре йар, суьрташна тIе а тийжаш, барта дийцар хIоттор. Цхьаьна дийцар хIотторан жамIашца дешаран диалог, хIара йа важа дош лелор догIуш йа ца догIуш хиларх кхетор, диалогехь дакьалацар, шен хьежам бовзийтар а, цуьнан бух балор а.
Вайн Даймохк – I5 с. Вайн Даймохк / Соьлжа-ГIала / Вайн турпалхой / Халкъан хазна / Ж. Махмаев “Бераш – вайн хиндерг” йа Арсалиева Люба Соьлжа-ГIала/ Турпалхойх лаьцна тексташ: Кадыров Ахьмад-Хьаьжж; Нурадилов Ханпаша; Шерипов Асланбек; Висаитов Мовлид.	«Даймохк» бохучу дашах кхетам хир бу. Даймохк безар а, ларбар а, Iалашбар а хIун ду хуур ду. Пачхье хIун йу хуур ду. Нохчийн Республикин коьртачу гIалин – Соьлжа-ГIалин – цIе йевзар йу. Соьлжа-ГIалин йоцца истори йевзар йу. ДIадаханчу шерийн турпалхойх а, кхузаманан турпалхочух шен дахарх нохчийн кьоман дуьхьа дIаделлачу Кадыров Ахьмад-Хьаьжж а хаарш хир ду. Текстан хиламийн анализ йан а, адамийн Даймехкан дуьхьа леларех а, шайн дуьхьа леларх а кхета Iемар бу.

Вайн йаздархой – 6 с.	
Нохчийн йаздархойн кхолларалла йовзар: Айдамиров Абузар – байт Нана-мохк; Сулейманов Ахьмад – «Дахаран генаш» поэми йукъара кийсак Ахмадов Муса – туьйра Писулиг Гацаев Саид – байт Борз; Халикова Асет – байт Зингат Хатуев А.-Хь.	Нохчийн литературин классикин а, кхузаманан йаздархойн а кхолларалла йевзар йу. Дийнна дешнаш а, дешдакхойн элементаш а деша, йешначун чулацамах кхета, суьрташна тIе а тийжаш, шайн дешнашца текст схьайийца, хаттаршна жопаш дала, говзаран анализ йан, йешначух лаьцна дийца, шайна хетарг говзаран текстах йа кхечу хьостанах пайда а оьцуш, довзийта, кхета а кхеташ йеша Iемар бу.
Халкъан барта кхолларалла – 10 с.	
Аганан иллеш Чехкааларш Дагардарш Кицанаш ХIетал-металш Нохчийн халкъан туьйранаш. Тамашийна йоI. Жоьра-Баба. Хьекъале Iу йа Борззий, цхьогаллий, ломмий, Цхьогаллий, пхьагаллий (вариативни дакъа)	Халкъан барта кхолларалла йевзар йу. Текст маIнин дакъошка йекъа а, план хIоттон а, суьртийн планаца текст йуха схьайийца, иллюстрацишца болх бан, турпалхойн дика а, вочу а амалийн анализ йан, кхета а кхеташ, дийнна дешнашца йеша хаарш хир ду.
ГIиллакх-оьздангаллин дуьне – 10 ч.	
ДоттагIалла. Де, буйса. Дайна де Беркат Ж. Махмаев Делалой вай А-Х. Хатуев Зингат А. Демеев Малонче С. Эдилов ГIан Деза дешнаш	«ДоттагIалла», «беркат», «дикалла», «кьинхьегам безар», «ГIиллакх» боху кхетамаш а бевзар бу, адаман дахарехь церан мехаллех а хкетар бу. КхидIа хьур ду хаарш шардар: ойла а йеш, кхета а кхеташ, йешар, йешначу говзарийн турпалхойн леларийн анализ йан; къаьсташ а, кхеташ а дийнна дешнаш дешар.
Кхечу къаьмнийн литература - 3 с. Осеева В. – дийцарш «Цхьаьна», «Иштта дIа»; Сутеев В. – туьйра «Iаж»,	«ДоттагIалла», «беркат», «дикалла», «кьинхьегам безар», «ГIиллакх» боху кхетамаш а бевзар бу, адаман дахарехь церан мехаллех а хкетар бу. КхидIа хьур ду хаарш шардар: ойла а йеш, кхета а кхеташ, йешар, йешначу говзарийн турпалхойн леларийн анализ йан; къаьсташ а, кхеташ а дийнна дешнаш дешар.
Резерв – 7 с.	
Итого 66 с.	

2 КЛАСС (68 САХЪТ)

Разделан цIе:	Сахът	Коьрта кхетамашший, хааршший.
1. Даймехкан Iалам. Аьхке. Гуьйре.	10 с.	Дешархошна хуур ду массара цхьана, ша-ша еша. Дешархошна хуур ду шайн дагахь, хезаш еша. Авторан дог-ойла гойтуш еша. Iаламан хазалла ган, цуьнан доладан лаам болуш амал кхиор. Iаламан тидам бан хьекъал долуш, цуьнан доладан лаам болуш аалаш хир ю дешархойн. Берашна керла учебник йовзийтар, чулацам бовзийтар. Дийцар «Аьхке дагалецар довзийтар». Керла дийцар «ЧIерий дахар» довзийтар. Нийса а, шера а дицаран тексташ еша Iамор. Д. Кагермановн дахар, кхолларалла, керла стихотворении «Цанахь» йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша Iамор.

		<p>«Догла дар» цле йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша ламор.</p> <p>Хь. Саракаевн дахар, кхоллараллацуьнан керла стихотворени «Гуьйре» йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша ламор.</p> <p>«Гуьйренан тидамаш» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша ламор.</p> <p>И. Демеевн «Гла» стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ йовзийтар.</p> <p>В. Бианкис яздина дийцар «Чан клорнеш лийчор» довзийтар. Нийса а, шера дийцаран тексташ еша ламор. Ойлаяр, тидамбар, къамел кхиор.</p> <p>Э. Мамакаевн «Гуьйренан луьйре» цле йолу стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша ламор.</p> <p>Діадаьллачу декъехъ баьхна хаамаш тлечлаглар. «Даймехкан лам. Аьхке. Гуьйре» декъа тлехъ ламийна произведенеш йовзар таллар. Ойлаяр, хьекьал, тидам, къамел кхиор.</p>
2. Бакхийчара вайна хьобху.	7 с.	<p>Дешархошна хуур ду керлачу декъа тлехъ евзар йолу произведенеш билгалгъяха. Кхоллалур бу царех лаьцна шайн кхетам. Лемар ду нийса а, шера а дийцаран тексташ еша.</p> <p>Лемар ду массара цъхана еша, зленаца еша. Ешаран чехкалла кхиор ю дешархоша.</p> <p>Де, нене лерам болуш, царна муьтлахъ хила лаам болуш аглонаш хир ю дешархойн амалехъ.</p> <p>Дешархошна лемар ду шайн амалехъ диканиг кхио, вониг длататта.</p> <p>Шаш бусалбанаш хилар, бусалбанийн тледицларш кхочушдан лаам хир бу.</p> <p>Керла дакъа, дийцар «Дений, нанний дика хилар» довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша ламор. Ойлаяр, тидамбар, къамел кхиор.</p> <p>«Цлена хи» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша ламор.</p> <p>«Цлена хила вай?» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша ламор.</p> <p>Дийцар «Харцлийна лу» довзийтар, Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша ламор. Ойлаяр, къамел кхиор.</p> <p>Дийцар «Хлума яар» довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша ламор. Ойлаяр, тидам бар кхиор.</p> <p>Дийцар «Пайхмара нийсонах лаьцна аьларг» довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша ламор.</p> <p>Хатуевн «Гиллакх» цле йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера а стихотворни тексташ еша ламор.</p>
3. Берийн дахар	8 с.	<p>Дешархошна хуур ду шайн белхан план хлотто, цуьнан роғаллица болх бан;</p> <p>нохчийн гиллакхаш дийца, церан хазалла хасто;</p> <p>дешншаш къасто хуур ду дешархошна.</p> <p>Девзар ду керла дешнаш.</p> <p>Дешархошна хуур ду шайн белхан план хлотто, цуьнан роғаллица болх бан.</p> <p>Иштта хуур ду стихотворенин тлехъ дуьйцучух лаьцна шайна хетарг ала. Хьехархочун хаттаршна жоьпаш дала.</p> <p>Девзар ду керла дешнаш, хуур ду текстаца болх бан.</p> <p>Хь. Сатуевн «Вайн бераш» цле йолу стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша ламор.</p> <p>Ж. Махмаевн дахар кхолларалла, цуьнан стихотворенин «Маликатан доттаглий йовзийтар». Нийса а, шера а, кхеташ а дийцаран тексташ еша ламор.</p> <p>В. Осеевас яздина «Йоккха стаг» цле йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера а, кхеташ а дийцаран тексташ еша ламор.</p>

		<p>А. Гайдари «Эх-бехк» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Т. Ахмадовас яхйина стихотворени «Нура» йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша 1амор. Ойлаяр, кьамел кхиор.</p> <p>З. Муталибовн дахар, кхолларалла, цуьнан дийцар «Дешархойн кыйсадаларш» довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>З.Муталибовн «Мила ву бехке?» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p>
4. Вайн доттагий-дийнаташ.	12 с.	<p>Дешархошна хуур ду шайн белхан план х1отто, оцу планан роґ1аллица болх бан;</p> <p>дешархошна 1емар ду адамиин вон г1иллакхех лаьцна шайна хетарг ала. Нийса доцу х1ума дийца дешнаш каро;</p> <p>дешархошна 1емар ду текстаца болх бан. Х. Берсановн дийцар «Бексолтин алаша» довзийтар. Нийс а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Ж. Махмаевн «Ши к1еза» стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша 1амор.</p> <p>Хь. Саракаевн дахар, кхолларалла, дийцар «Борзик» довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Туьйра «Зуй, пхьагаллий» довзийтар. Нийса а, шера а туьйранаш деша 1амор.Ойлаяр, тидамбар кхиор.</p> <p>Э. Мамакаевн «Тхан Пису» стихотворенин йовзийтар. Нийса а, шера стихотворенин тексташ еша. Ойлаяр, тидамбар кхиор.</p> <p>Х. Берсановн «Геннара совг1ат» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Д. Кагермановн «Акхарой долчоьх» ц1е йолу стихотворени. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша.</p> <p>Ш. Макаловн «Дехкий дийна муха дисира?» ц1е йолу туьйра довзийтар. Нийса а, шера а тексташ еша 1амор.</p> <p>Х. Берсановн «Барза» ц1е йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Хь. Саракаевн «Х1орш х1ун ю?» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Чакхдаьллачу декъехь гулбина хаамаш карлабахар. Тобанашкахь болх бан 1амор</p>
5. Болх - доккха хазахетар.	6 с.	<p>З. Муталибовн «Муьлхха а болх оьшуш бу» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Ж. Махмаевн «Маликат» ц1е йолу стихотворенин йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша 1амор.</p> <p>Х.Берсановн «Хохийн хас» ц1е йолу дийцар довзийтар. Нийса а,шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>1. Гайсултановн дахар, кхолларалла, цуьнан «Пхьола ц1е йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Д. Кагермановн «Говзанчаш» ц1е йолу стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а кхеташ а стихотворенин тексташ еша 1амор.</p> <p>«Цаьпцалгий, зингаттий» туьйра довзийтар. Нийса а, шера а еша 1амор.</p>
6. 1а	8 с.	<p>1.Мамакаевн дахар, кхолларалла, стихотворени «1а йовзийтар». Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша 1амор.</p> <p>Э. Мамакаевн «Керла шо» стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша 1амор.</p> <p>«1аьнан оьг1азло» туьйра довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Ж. Махмаевн «Салазаш хехкар» ц1е йолу стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша 1амор.</p>

		<p>«Говзанча-1а» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Хь. Саракаевн «Дарц» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Хь. Саракаевн «1ай юьртахь» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Д. Кагермановн «Г1ура –дада» стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша 1амор.</p> <p>Хь. Саракаевн «Х1ара маца хуьлу?» стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша 1амор.</p> <p>Чакхдаьллачу декъехь гулбина хаамаш карлабахар. Тобанашкахь болх бан 1амор</p>
7. Вайн Даймохк	4 с.	<p>«Нефтах х1ун йоккху?» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>«Вайн хиш чохь хуьлу ч1ерий» ц1е йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>«Хиш» ц1е йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>«Дуьххьарлера трактор» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ ешар.</p>
8. Даймехкан яхьйолу клентий.	4 с.	<p>«Асланбек Шерипов» ц1е йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Д. Кагермановн «Со а хир ву танкист» ц1е йолу стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенин тексташ еша 1амор.</p> <p>«Сан хьоме доттаг1» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Бераша карлабохур бу чакхдаьллачу декъах болу хаамаш. Накъосташна хетарг лера, царна хетачуьнга ладог1а, шена хетарг бакъдан. Берийн алсамдер ду ойлаяр, къамел, хьекъал,тидам бар.</p>
9. Дийций вайн нанойх лаций	4 с.	<p>«Нефтах х1ун йоккху?» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>«Вайн хиш чохь хуьлу ч1ерий» ц1е йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>«Хиш» ц1е йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>«Дуьххьарлера трактор» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ ешар.</p>
10. Блаьсте, блаьсте еьна кхечи!	5 с.	<p>1.Мамакаевн «Блаьсте, блаьсте...!» стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворни тексташ еша 1амор</p> <p>Х. Берсановн «Олхазарш схьадаьхкина» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>«Блаьсте» дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Хь. Саракаевн «Х1ун ю иза?» стихотворени йовзийтар. Нийса а, шера а стихотворенеш еша 1амор.</p> <p>4-г1а чийрик (13 сахьт)</p> <p>1.Гайсултановн «Блаьста хьуьнхахь» ц1е йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p>

3 КЛАСС (68 САХЪТ)

Разделан ңле:	Сахът	Коьрта кхетамашший, хааршший.
1. «Даймехкан косташ»	2 с.	<p>-З.Муталибовн дахар, кхолларалла а, цуьнан дийцар «Оха болх а бо, деша а доьшу» довзийтар; нийса а шера а кхеташ а дийцаран тексташ еша 1амор. Ойлаяр, тидам бар кхиор.</p> <p>-Берашна 1емар ду произведене ешарехь авторан дог-ойла а, цуьнана 1аламе болу безамах кхета.</p> <p>-Берашна хуур ду хезаш еша т1аьхь –т1аьхьа ша-шена ешарга а боьрзуш; бераш кхетар бу шаьш ешначун чулацамах.</p> <p>-Бераш кхетар ду гонахара 1алам льшуш хилар, цуьнан доладан дезаш хилар.</p> <p>-Къинхъегаме, дешаре безам кхиор.</p>
2.«Аьхкенан 1уьйре»	13 с.	<p>-Ж. Махмаевн дахар, кхолларалла, стихотворении «Мангалкомарш» йовзийтар. Нийса а, кхеташ а стихотворни тексташ еша 1амор. Ойлаяр, тидамбар кхиор.</p> <p>Хь Хасаев дахар кхолларалла, дийцар «Комаьрша хьун довзийтар». Нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>Дешаран книжкин керла дакъа «Аьхке а, гуьйре а» довзийтар, цу декъа т1ехь хила тарло кхиамаш билгалбахар. Ш. Арсанукаевн «Аьхкенан 1уьйре» ңле йолу произведенин йовзийтар. Нийса а, кхеташ а, шера а стихотворни тексташ ешар</p> <p>М. Сулаевн дахар, кхолларалла, керла дийцар «Дог1а деанчул т1аьхьа» довзийтар. Нийса а, шера а, кхеташ а дийцаран тексташ еша 1амор. Ойлаяр, тидам бар кхиор, 1аламе безам кхиор.</p> <p>Д.Кагермановн дийцар «Аьхке» дийцар довзийтар; нийса а, шера а, кхеташ а дийцаран тексташ еша 1амор. Берийн ойлаяр, тидаме хилар, керланиг хаа лаам кхиор.</p> <p>З.Муталибовн дахар, кхолларалла а, цуьнан дийцар «Оха болх а бо, деша а доьшу» довзийтар; нийса а шера а кхеташ а дийцаран тексташ еша 1амор. Ойлаяр, тидам бар кхиор</p> <p>Ж. Махмаевн дахар, кхолларалла, стихотворении «Мангалкомарш» йовзийтар. Нийса а, кхеташ а стихотворни тексташ еша 1амор. Ойлаяр, тидамбар кхиор.</p> <p>Хь Хасаев дахар кхолларалла, дийцар «Комаьрша хьун довзийтар». Нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор. Ойлаяр, тидам бар кхиор. Ойлаяр тидамбар кхиор.</p>
3. «1алам лардар-иза Даймохк ларбар ду»	8 с.	<p>-Дийцар «Сан Даймохк» довзийтар; нийса а, шера а дийцарантексташеша 1амор; Ойлаяр , тидам бар кхиор.</p> <p>-Р. Ахматовндахар, кхолларалла, стихотворени «Эвлахь» йовзийтар». Нийса а, шера а, кхеташ а стихотворнитексташеша 1амор.</p> <p>-Хь. Хасаевндийцар «Бен» довзийтар; нийса а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор. Ойлаяр, хьекьал , къамелкхиор.</p> <p>-Хь. Саракаевн дийцар «Асвадан адамалла» довзийтар; нийса а, шера а дийцаран тексташеша 1амор. Ойлаяр, хьекьал, къамелкхиор.</p> <p>-Берашна 1емар ду нийса, шера дийцаран тексташ еша.</p> <p>-Берашна 1емар дукхеташ, яздархочун дог-ойла а гойтуш стихотворениеша;</p> <p>-Берашна 1емар ду цхьанаешарехьмеллаша ешарна т1ера ч1ог1а ешаре е боьрзуш дийцаран тексташ еша.</p> <p>-Берашна хуур ду предложени чаккхенгахь соцунг1а ярца билгалъяккха</p>

4.«Берийн дахар»	8с.	<p>-Хь. Саракаевн дийцар «Тхойшинна эсий дажо лаба» довзийтар; нийса а, шера а, кхеташ а дийцаран тексташ еша 1амор. Ойлаяр, тидам бар, къамел кхиор</p> <p>-Ж. Махмаевн дийцар «Коран ангали» довзийтар. Нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор. Ойлаяр, хьекъал, къамел кхиор.</p> <p>- Гайсултановн дийцар «Яраг1и» довзийтар. Нийса а, шера а, кхеташ а дийцаран тексташ еша 1амор. Къамел, ойлаяр х1ума зер, цуьнан таллам бар. --Хь. Саракаевн стихотворени «Говзанчаш» йовзийтар. Нийса а, шера а, кхеташ а стихотворенин тексташ еша 1амор.</p> <p>-чантиевн дахар кхолларалла, керла произведени «Стенна вара мурад г1айг1ане» йовзийтар. Нийса а, шера а кхеташ а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>-Муталибовн «Мустапан каранаш» ц1е йолу дийцар довзийтар; нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор</p> <p>- Гайсултановн дийцар «Уггар мехалний» довзийтар; Нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор. Къамел, ойлаяр кхиор.</p>
5.«Вайн Даймохк»	3 с.	<p>-Учебникан керла дакъа довзийтар; цу декъа юкъайог1у произведенеш йовзийтар; дийцар «Вайн республика» довзийтар, нийса а, шера а, кхеташ а дийцаран тексташ еша. Къамел, ойлаяр, Даймахках дозалла кхиор.</p> <p>-Д. Кагермановн «Сан Кавказ» ц1е йолу дийцар довзийтар; нийса а, шера а, кхеташ а стихотворни тексташ еша. Ойлаяр, къамел кхиор.</p> <p>-Ш. Рашидовн дахар, кхолларалла, стихотворени «Даймахке безам» йовзийтар. Нийса а, кхеташ а стихотворни тексташ еша.</p> <p>-Берашан 1емар ду, ч1ог1а чу озаца д1абуьйлабелла меллашачу озе а боьрзуш дийцаран тексташ еша</p> <p>-Берашна 1емар ду нийса а, шера а, кхеташ а авторан дог-ойла а гойтуш стихотворни тексташ еша.</p>
6.«Даймохк вай кьинхьегамца хестабо»	5 с.	<p>-Учебникан керла дакъа довзийтар, керлачу декъатехь хила тарло кхиамаш ган а, билгалбаха а 1амор. Р. Нашхоевн дийцар «Соьга юха а хабар дийцало...» довзийтар. Нийса а, кхеташа а, шера а дийцаран тексташ ешар. Ойлаяр, тидам бар, къамел кхиор.</p> <p>-Ш. Арсанукаевн дахар, кхолларалла, керла произведени «Сан йиша» йовзийтар. Нийса а, кхеташ стихотворни тексташ еша 1амор. Ойлаяр, къамел кхиор.</p> <p>-Т. Закаевн «Сох а хир ву г1ишлоярхо» ц1е йолу дийцар довзийтар. Нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>-Б. Чалаевн «Кхоллараллин лехамехь» ц1е йолу дийцар довзийтар. Нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор.</p> <p>- Берашна 1емар ду меллашачу озана т1 ера ч1ог1ачу озана т1е а воьрзуш дийцаран тексташ еша 1амор. Дийцаран чулацамах кхета а 1емар ду бераш</p> <p>-Берашна 1емар ду яздархочун дог-ойла а гойтуш стихотворни тексташ еша.</p> <p>-Берийн искусстве безам кхоллалур бу, хелхарча хила лаам хир бу.</p> <p>-Берашна евзар ю керла корматталла, цуьнга кхиа , караерзо лаам хир бу.</p>
7. «1а»	15 с.	<p>-Учебникан керла дакъа довзийтар, цу декъа т1ехь евзар йолу произведенеш билгалъяхар.</p> <p>-М. Сулаевн «Лайн чимаш» ц1е йолу стихотворени йовзийтар. Нийса а, кхеташ а, шера а еша 1амор. Ойлаяр, тидам бар, къамел кхиор.</p> <p>-Хь. Хасаевн «Хьуьнхахь 1а» ц1е йолу дийцар довзийтар, нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша 1амор. Ойлаяр, къамел дар кхиор.</p> <p>-Ж. Махмаевн «Ло деана» ц1е йолу стихотворени йовзийтар. Нийса а, кхеташ а, шера а еша 1амор. Ойлаяр, тидам бар, къамел кхиор.</p>

		<p>-Д. Кагермановн «Іаьнан хъаша» цле йолу дийцар довзийтаран 1-ра дакъа, нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша Іамор. Ойлаяр, къамел дар кхиор.</p> <p>- Мамакаевн дахар, кхолларалла, «Іа» цле йолу стихотворении йовзийтар. Нийса а, кхеташ а, шера а еша Іамор. Ойлаяр, тидам бар, къамел кхиор.</p> <p>-Гайсултановн «Цергков» цле йолу дийцар довзийтар, нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша Іамор. Ойлаяр, тидамбар, къамел кхиор.</p> <p>-Берашна Іемар ду яздархочун дог-ойла а гойтуш стихотворни тексташ еша.</p> <p>-Берашна Іемар ду хезаш а, меллаша а дийцаран тексташ еша. Берашна Іемар ду чулацамах кхета</p> <p>-Берашна Іемар ду нийса а, кхеташ а, шера а яздархочун дог-ойла а гойтуш стихотворни тексташ еша. Іаламе безам хир бу, цуьнан хазалла ган лаам хир бу</p> <p>Берашна хуур ду Іьнан Іаламан тидам бан.</p> <p>-Іаламан газаллин тидама бан, цуьнан доладан лаам кхоллар.</p>
8.«Толаман де»	6 с.	<p>-ІІ. Рашидовн «Ханпаша» цле йолу произведени йовзийтар; нийса а, шера а, кхеташ а стихотворни тексташ еша. Нохчийн силахь турпалхой, церан хьуьнарш довзийтар</p> <p>-Х. Ошаевн «Иччархо Абухъаьжа Идрисов» цле йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера а, кхеташ а дийцаран тексташ еша</p> <p>-Х.Эдиловн «Толам» цле йолу стихотворени йовзийтар, нийса а, кхеташ а, шера а тексташ еша. берашан учебникан керла дакъа «Толаман де» довзийтар.</p> <p>-Берашна Іемар ду нийса а, кхеташ а, шера а стихотворни тексташ еша, чулацамах кхета</p> <p>-Берашна Іемар ду нийса а, шера а, кхеташ а дийцаран тексташ еша.</p> <p>-Берашна Іемар ду нийса а, шера а, кхеташа стихотворни тесташ еша</p> <p>-Берашан нохчийн турпалхой бовзийтар, царах дозалла дан Іамор.</p> <p>-Берашна Іемар ду Даймахкан кхиамех дозалла дан.</p>
9. «БІаьсте йогІу, бІаьсте йогІу»	6 с.	<p>-«БІаьстенан юьхъ» цле йолу стихотворении йовзийтар; нийса а, кхеташ а , шера а стихотворни тексташ еша Іамор.Ойлаяр , тидам бар , къамел кхиор.</p> <p>-Берашна Хь.Хасаевн «Стовно-ворхІазза...» цле йолу дийцар цовзийтар. Нийса а, кхеташ а дийцаран тексташ еша Іамао; хаамаш карлабахар. Харш таллар.</p> <p>- Гайсултановн «БІаьсте тІейогІуш» цле йолу дийцар довзийтар. Нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша Іамор.</p> <p>-М. Сулаевн «БІаьсте» цле йолу дийцар довзийтар; нийса а, шера а дийцаран тексташ еша. БІаьстенан аматаш довзийтар. Ойлаяр, тидамбар кхиор.</p> <p>-Б. Саидовн дахар, кхолларалла, «БархІалгІа март» цле йолу стихотворении йовзийтар; нийса а, шера а, кхеташ а стихотворенин тексташ еша Іамор</p> <p>-Хь. Саракаевн «Мамина совгІат» цле йолу дийцар довзийтар; нийса а, кхеташ а, шера а дийцаран тексташ еша</p> <p>-Хь. Сатиевн «БІаьсте йогІу» цле йолу стихотворении йовзийтар; нийса а, шера а, кхеташ а стихотворенин тексташ еша Іамор</p> <p>-Гайсултановн «Іалам хаздан деза» цле йолу дийцар довзийтар. Нийса а, шера а, кхеташ а дийцаран тексташ еша Іамор.</p>
10. «Халкъан барта кхолларалла»	2 с.	<p>-«Ден весет» цле йолу дийцар довзийтар; нийса а, шера а тексташ еша Іамор. Хьекъал, къамел кхиор.</p> <p>-«Бабин ЧІирдиг» цле йолу дийцар довзийтар; нийса а, шера а тексташ еша Іамор. Хьекъал, къамел кхиор.</p> <p>-Халкъан туьйра «Бекхам» довзийтар; нийса а, кхеташ а, шера а</p>

		<p>туыйранаш деша 1амор.</p> <p>-Халкъан туыйра «Тешам боцу лулахой» довзийтар; нийса а, кхеташ а , шера а туыйранаш деша 1амор</p> <p>-Чакхдаьллачу декъехъ гулбина хаамаш карлабахар. Харш таллар. Берашна евзар ю халкъан барта кхолларалла йовзийтар, цуьнан тайпанаш девзар ду.</p> <p>-Берашна 1емар ду нийса а, шера а, кхеташ а туыйранаш деша. Дешархошна хуур ду шаьш еша книга харжа.</p>
--	--	--

4 КЛАСС (68 САХЪТ)

Разделан ц1е:	Сахът	Коьрта кхетамашший, хааршший.
«Хьомечу 1аламан суьрташ»	9 с.	<p>Тайп-тайпанчу ешарх пайдаэца хуур ду: къастош, кхетош. Чалацамах лаьцна шен кхетам хир бу, цунах дерг ала хуур ду.</p> <p>Дешархошна хуур ду произведенин чулацамах дерг ала. 1емар ду ч1ог1а еша, оьшуш лаьтташ ша-шена ешаре берза. Шаьш ешнарг юха г1алаташ нисдеш еха хуур ду берашна, яздархочун дог-ойла а гойтуш еша 1емар ду.</p> <p>Произведенин чулацамах дерг ала хуур ду цуьнан ц1е йовзарца. Дешархошна 1емар ду тайп-тайпана ешаран корматталлаш караерзо (меллаша ешар, т1аьхь-таьхьа ч1ог1а волуш ешар, кхеташ ешар).</p> <p>Дийцаран тексташ ч1ог1а еша хуур ду, т1аьхь-таьхьа шаьш-шайна ешаре а боьрзуш. Ч1ог1а ешарехъ кхиамаш баха 1емар ду.Ешначун чулацамах кхета, коьртаниг довза хуур ду.</p> <p>Дийцаран тексташ ч1ог1а еша хуур ду, т1аьхь-таьхьа шаьш-шайна ешаре а боьрзуш. Ч1ог1а ешарехъ кхиамаш баха 1емар ду.Ешначун чулацамах кхета, коьртаниг довза хуур ду.</p> <p>Произведенин чулацамах дерг ала хуур ду, цуьнан ц1е йовзарца. Дешархошна 1емар ду тайп-тайпана ешаран корматталлаш караерзо (меллаша ешар, т1аьхь-таьхьа ч1ог1а волуш ешар, кхеташ ешар).</p> <p>Произведенин чулацамах дерг ала хуур ду, цуьнан ц1е йовзарца. Дешархошна 1емар ду тайп-тайпана ешаран корматталлаш караерзо (меллаша ешар, т1аьхь-таьхьа ч1ог1а волуш ешар, кхеташ ешар).</p> <p>Берашна хуур ду произведенин чулацамах дерг довза. Хуур ду юх-юха произведенин ешарца шайн г1алаташ нисдан. 1емар ду ешарехъ авторан дог-ойла билгалъяккха.</p> <p>Дешархошна хуур ду текст ешале цуьнан чулацамах шайн кхетамехъ кхоллабелла кхетам бийца. Берашна 1емар ду тайп-тайпанчу эшарехъ тексташ еша (меллаша еша, хезаш еша, «олхазарийн базарахъ» сана ешар.</p> <p>Дешархошна хуур ду произведенин чулацам стенах лаьцна хир бу хаа. Дешархошна хуур ду хезаш еша т1аьхь-т1аьхьа шайн дагахъ ешар т1е а бовлуш. 1емар ду шаьш юха йоьшуш, хьалха даьхна г1алаташ ган, уьш нисдан.</p> <p>Шена еша книга харжа хаар, д1агайтинчу книгаш юкъара. Шен ешаран корматаллин бах хадо хуур ду.</p>
«Вайн Даймехкан д1адаханчунна т1ера»	10 с.	<p>Керлачу декъан чулацамах дерг довза хуур ду дешархошна, керлачу произведенех лаьцна шайн кхетам хир бу. Дешархошна хуур ду хезаш еша, т1аьхь-т1аьхьа ша-шена ешаре а боьрзуш. Юха ешарца шаьш даьхна г1алаташ нисдан хуур ду.</p> <p>Берашна хуур ду дийцаран чулацамах дерг довза. 1емар ду хезаш еша, т1аьхь-таьхьа шена ешаре верза. Ешаран сихалла алсамъяккха, ша хьалха йоьшуш даьхна г1алаташ нисдеш еша.</p> <p>Дийцаран чулацаман хьокъехъ кхетам хир бу дешархойн. Хуур ду юх-юха произведени ешарца шайн г1алаташ нисдан. 1емар ду ешарехъ авторан дог-ойла билгалъяккха. Ешаран сихалла алсамъяккха, ша хьалха</p>

		<p>йобшуш даьхна г1алаташ нисдеш еша.</p> <p>Дийцаран чулацамах лаьцна шайн кхетам хир бу. Дешархошна шайн дагахь еша, хезаш еша хуур ду. Шайш хьалха йобшуш даьхна г1алаташ нисдийр дую ха ешарца.</p> <p>Берийн дийцаран чулацамах лаьцна шайн кхетам хир бу. Дешархошна 1емар ду меллаша, шайн дагахь еша, т1ахь-т1аьхьа ч1ог1аволуш еша. 1емар ду юхашарца шайш хьалха даьхна г1алаташ нисдеш еша.</p> <p>Дешархошна хуур ду чулацамах лаьцна шайн хаам хила. Дешархошна хуур ду шайн дагахь еша, хезаш еша, къастош еша. Хуур ду дешаран сикхалла, нийсалла хилийта. Шайш г1алаташца ешнарг, юха нисъеш еша 1емар ду.</p>
«Вайн республика Нохчийчоь»	5 с.	<p>Берашна хуур ду керлачу декъан чулацамах дерг ала, произведенеш, церан авторш бовза. Берашна хуур ду чулацамах дерг ала. 1емар ду тайп-тайпанчу эшаршкахь еша: меллаша, хезаш, аз хийцош. Ешаран темп алсамйоккхур ю. Шайш даьхна г1алаташ юх-юха ешарца д1анисдийр ду.</p> <p>Дешархойн дийцаран чулацамах лаьцна шайн кхетама хир бу. 1емар ду меллаша а, хезаш а, аз хийцош а еша. Берашна хуур дую ха ешарца шайн г1алаташ нисдан.</p> <p>Дешархойн дийцаран чулацамах лаьцна шайн кхетама хир бу. 1емар ду меллаша а, хезаш а, аз хийцош а еша. Берашна хуур дую ха ешарца шайн г1алаташ нисдан.</p> <p>Дешархойн гуллур бу произведенийн чулацамах болу кхетам. 1емар ду меллаша, хезаш а, ша-шена а еша. Дешархошну хуур ду юха ешарца, шайш доьхна г1алаташ 4нисдан. Дешархошна 1емар ду авторан дог-ойла гойтуш, интонации ларъеш еша.</p> <p>Дешархошна хуур ду шайш 1амийна произведенеш цхьацца билгалонашца йовза. Хуур ду оьшу к1айдарг произведенехь каро, д1аеша.</p>
«Вайга туьйранаша кхойкху»	7 с.	<p>Дешархошна 1емар ду туьйранаш дийца, церан башхаллаш йовза. Шайна кегийра дийцарш х1итто 1емар ду.</p> <p>Дешархошна хуур ду шайн дагахь еша, хезаш, къастош еша. Шайна хазьелла к1айдарг схьайийца цуьнан коьртачу турпалхочун ц1арах.</p> <p>Дешархошна туьйранин башхаллаш евзар ю, шайна хазьелла к1айдарг схьайийца хуур ду. Дешархошна 1емар ду шайн дагахь, къастош еша. Хуур ду коьртачу турпалхочун ц1арах шацн туьйранаш кхолла, уьш схьадийца.</p> <p>Дешархошна хуур ду шайн дагахь еша, хезаш еша, къастош еша. Кхетар бу туьйрана кортачу маь1нах лаьцна, х1уур ду чулацам шайн дешнашца схьабийца.</p> <p>Туьйранан чулацамах лаьцна шайн кхетам хир бу дешархойн. Дешархошна хуур ду шайн дагахь, хезаш, къастош еша. Юха ешарца шайш даьхна г1алаташ нисдан 1емар ду дешархошна.</p> <p>Дешархошна 1емар ду дагахь а, хезаш а къастош а еша. Хуур ду адамийн амалшка хьаьжжина яххьашца еша. Шайш йобшуш даьхна г1алаташ, юха йобшуш нисдан а. Дешархошна 1емар ду чулацамх лаьцна шайн кхетам гулбан, цунах дерг каро текста юкъахь.</p> <p>Дешархошна хуур ду керлачу декъан чулацамах дерг ала. 1емар ду нийса эшарш, х1етал-металш, кицанаш деша. Дешархошна хуур ду халкъан дог-ойла а гойтуш эшарш еша, х1етал-металша жобпаш лаха, кицанийн маь1нех кхетар бу.</p>
«Нохчийн къоман баккхий яздархой»	9 с.	<p>Дешархойн произведенийн чулацамах лаьцна хаамаш гуллур бу. Дешархошна 1емар ду шайн дагахь а, хезаш а, авторан дог-ойла гайтарца а еша.</p> <p>Дешархошна хуур ду дийцаран чулацамах лаьцна шайн коьртехь кхетам хила. 1емар ду шайн дагахь а, хезаш а, къастош а еша. Дешархошна</p>

		<p>алсамдоккхур бу текст чехка ешар.</p> <p>Дешархойн кхоллалур бу произведенин чулацамах лаьцна хаамаш. Iемар ду шайн дагахь, хезаш, яздархочун дог-ойла гойтуш стихотворенин тексташ еша. Дешархошна Iемар дую ха ешарца шаьш даьхна гIалаташ нисдан.</p> <p>Дешархойн хир бу дийцаран чулацамах лаьцна шайн хаамаш. Iемар ду шайн дагахь, хезаш, къастош еша. Дешархошна Iемар дую ха ешарца хьалха даьхна гIалаташ нисдан.</p> <p>Дешархойн хир бу дийцаран чулацамах лаьцна шайн хаамаш. Iемар ду шайн дагахь, хезаш, къастош еша. Дешархошна Iемар дую ха ешарца хьалха даьхна гIалаташ нисдан.</p> <p>Дешархойн хир бу произведенин чулацамах хаамаш. Хуур ду шайн дагахь а, хезаш а, авторан дог-ойла гойтуш а еша. Хуур ду ешаран сихалла кхио, юха ешарца хьалха йоьшуш даьхна гIалаташ нисдан.</p> <p>Дешархойн хир бу произведенин чулацамах хаамаш. Хуур ду шайн дагахь а, хезаш а еша. Хуур ду ешаран сихалла кхио, юха ешарца хьалха йоьшуш даьхна гIалаташ нисдан. Дийцаран чулацам схьабийца хуур ду.</p> <p>Ша еша книга харжа Iамор. Шен ешархочун корматаллин мах хадор Iамор, тIеобшу гIирс каро хуур ешанчу маьIнах кхета.</p>
«Сийлах-доккхачу зеран муьрехь»	5 с.	<p>Дешархошна хуур ду керлачу декъан Iалашо билгалъяккха, чулацаман тидам бан. Керлачу произведенех шайн кхетам хир бу. Хуул ду шайн дагахь, хезаш, къастош еша, дийцаран чулацам схьабийца.</p> <p>Дешархойн кхоллалур бу дийцаран чулацамах лаьцна шайн хаамаш. Iемар ду шайн дагахь, хезаш, къастош еша. Хуур ду чулацам схьабийца. Iемар ду юхаешарца хьалха йоьшуш даьхна гIалаташ нисдан, ешаран чехкалла кхио.</p> <p>Дешархошна хуур ду дийцаран чулацамах лаьцна шайн хаамаш гулбан. Iемар ду хезаш, чIогIа, къастош еша. Дешархойн алсамдер ду ешаран сихалла. Юха ешарца шаьш даьхна гIалаташ нисдан хуур ду.</p> <p>Дешархошна хуур ду дийцаран цIе ешарца, цуьнан чулацамах кхета. Iемар ду дийцаран коьрта маьIна къасто. Дешархошна хуур ду шайн дагахь, хезаш, къастош еша. Хуур ду гIалаташ нисдеш еша. Шайн ешаран чехкалла кхио хуур ду дешархошна.</p> <p>Ша еша книга харжа Iамор. Шен ешархочун корматаллин мах хадор Iамор, тIеобшу гIирс каро хуур ешанчу маьIнах кхета. Даймехкан турпалхой бовзар кхиор.</p>
«Болх бе, халкхан дуьхьа ваха»	11 с.	<p>Учебникан керлачу декъан чулацам бевзар бу дешархошна, цуьнан Iалашонах кхетар бу. Дийцаран цIе тидаме эцарца, цуьнан чулацамах кхетам хир бу. Шайн дагахь а, хезаш а, къастош а еша Iемар ду. Ешначун чулацам схьабийца хуур ду. Ешаран чехкалла кхуьур ю.</p> <p>Дешархойн кхоллалур бу дийцаран чулацамах лаьцна шайн хаамаш. Iемар ду аз хийцош еша, къастош еша. Дешархошна Iемар ду дийцаран чулацам схьабийца, ешаран чехкалла алсамъяккха.</p> <p>Дешархойн дийцаран чулацамах лаьцна шайн кхетам хир бу. Хуур ду хезаш, шайн дагахь, къастош дийцаран тексташ еша, чулацам схьабийца. Шайн ешаран чехкалла кхиор ю.</p> <p>Дешархойн дийцаран чулацамах лаьцна шайн кхетам хир бу. Хуур ду хезаш, шайн дагахь, къастош дийцаран тексташ еша, чулацам схьабийца. Шайн ешаран чехкалла кхиор ю.</p> <p>Дешархойн дийцаран чулацамах лаьцна шайн кхетам хир бу. Хуур ду хезаш, шайн дагахь, къастош дийцаран тексташ еша, чулацам схьабийца. Шайн ешаран чехкалла кхиор ю.</p> <p>Ша еша книга харжа Iамор. Шен ешархочун корматаллин мах хадор</p>

		1амор, т1еобшу г1ирс каро хуур ешанчу маъ1нах кхета.
«Б1аьсте т1ейог1ург...»	ю 6 с.	<p>Дешархошна хуур ду учебникан чулацам бовза. Керлачу дийцаран чулацамах лаьцна шайн ойланаш хир ю дешархойн. Хуур ду хезаш, къастош, шайн дагахь еша. Ешаран чехкалла кхиор ю дешархоша.</p> <p>Дешархошна хуур ду дийцаран чулацамах кхетам гулбан. 1емар ду шайн дагахь, хезаш, къастош еша. Юхаешарца шайн г1алаташ нисдан хуур ду. Ешаран чехкалла кхуьур ю.</p> <p>Дешархошна хуур ду стихотворенин чулацамах лаьцна шайна хетарг ала. 1емар ду хезаш, шайн дагахь еша. 1емар ду юхаешарца шайн г1алаташ нисдан.</p> <p>Дешархошна хуур ду шайн дагахь, хезаш еша. Юха ешарца шаьш даьхна г1алаташ нисдан. Авторан дог-ойла, аз хийцорца билгалъяккха. Ешаран корматалла кхиор.</p>
«Машарехьа, доттаг1аллехьа кьийсам»	2 с.	<p>Произведенин чулацамах лаьцна шайн цхьа хаамаш хир бу дешархойн. 1емар ду шайн дагахь еша, хезаш, авторан дог-ойла гойтуш еша. Юха ешарца шайн шайн ешаран чехкалла кхиор ю.</p> <p>Произведенин чулацамах лаьцна шайн цхьа хаамаш хир бу дешархойн. 1емар ду шайн дагахь еша, хезаш, авторан дог-ойла гойтуш еша. Юха ешарца шайн шайн ешаран чехкалла кхиор ю.</p>
«Оьрсийн сийлахь – баккхий яздархой»	4 с.	<p>Дешархошна хуур ду керлачу декъан чулацамах кхета, произведенийн чулацамах лаьцна шайн хаамаш гулбан. Оцу декъа юкъа ялийначу произведенийн башхаллех, тематикех кхетар. Дешархошна хуур ду коьртачу турпалхойн амалш а гойтуш еша. Хуур ду ешаран чехкалла алсамъяккха.</p> <p>Дешархошна хуур ду чулацамах шайн кхетам гулбан. 1емар ду шайн дагахь, хехаш, яхьхашца а еша. Дешархошна 1емар ду ешаран корматалла кхио, шайн г1алаташ нисдан.</p> <p>Дешархошна хуур ду чулацамах шайн кхетам гулбан. 1емар ду шайн дагахь, хехаш, яхьхашца а еша. Дешархошна 1емар ду ешаран корматалла кхио, шайн г1алаташ нисдан.</p> <p>Дешархошна хуур ду чулацамах шайн кхетам гулбан. 1емар ду шайн дагахь, хехаш, яхьхашца а еша. Дешархошна 1емар ду ешаран корматалла кхио, шайн г1алаташ нисдан.</p> <p>Дешархошна хуур ду хезаш, меллаша, къастош а еша. 1емар дуо ха ешарца, шайн г1алаташ нисдан. Чулацам схьабийца 1емар ду.</p>

**ТЕМАТИЧЕСКИ, КХОЛЛАРАЛЛИН, ЖАМШИЙН ТАЛЛАМАН БЕЛХИЙН А,
ПРОЕКТИЙН А ДЕШАРАН ШЕРАШКАХУЛА ГЕРГГАРЧУ ХЬЕСАПАН ТЕРАХЬ**

Литературни йешар	1-ра класс	2-г1а класс	3-г1а класс	4-г1а класс
Кхоллараллин белхаш	1	2	4	4
Проекташ	1	1	1	1
Тематически тестах		3	4	4
Шеран стандартизованни талламан белхаш		1	1	1
Литературни йешарехула дерриге а	2	7	10	10

Іаморан-методически кхачойар

Іаморан-методически пособиш

1. Дешаран книжка. Белхан тептар. 1-ра класс.
2. Дешаран книжка. Белхан тептар. 2-гІа класс.
3. Дешаран книжка. Белхан тептар. 3-гІа класс.
4. Дешаран книжка. Белхан тептар. 4-гІа класс.
5. Берийн бошмашна а, йуьхьанцарчу классашна а лерина хрестомати. /ХІоттийнарг. Эдилов С.Э. Соьлжа-ГІала, 2018.

Іилманан литература

- Эдилов С.Э. Нохчийн мотт а, керла технологеш а. Соьлжа-ГІала, 2018.
 Арсанукаев А.М. Шкоলেখь исбаьхьаллин произведени таллар. Соьлжа-ГІала, 2013.

Методически литература

- Эдилов С.Э. Дагалецамийн денош а, суьйренаш а
 Ишколин даздарийн, викторинийн, кьовсадаларийн, суьйренийн сценариш. Соьлжа-ГІала, 2018.

Дошамаш

1. Мациев А.Г. Нохчийн-оьрсийн словарь. М.: ГИИ НС, 1961. 625 а.
2. Абдулкадырова Р.А. Йуьхьанцарчу ишколана лерина суьрташкахь нохчийн-оьрсийн-ингалсан дошам. Соьлжа-ГІала, 2011.

Хаамийн-ресурсни кхачойар

1. desharkho.ru – Нохчийн элекиронни школа.
2. ps95.ru/dikdosham/ - Нохчийн-оьрсийн, оьрсийн-нохчийн онлайн дошам.

Урокал арахьа дІайахьа магийнчу мероприятийн перечень

Кху программо иштта йукъалоцу дешархойн урокал арахьара мероприятиш а. «Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предметан чулацамца догІуш долу урокал арахьара гІуллакхаш билгал а дой, вовшахтуху йуьхьанцарчу классийн дешархойн башхалаш а, хьашташ а, Нохчийн Республикин кьаьмнийн а, этнокультурин а башхалаш а тидаме а оьцуш. Урокал арахьарчу гІуллакхан маьІна ду ийманехь кхетош-кхиорна а, оьздангаллин нийса харжам бар кхиорна а тІехьажийна болу культурно-кхоллараллин болх дешархоша кхочушбар.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предметан чулацамца догІуш, урокал арахьара гІуллакх кхочушдарна леринчу сахьтийн барам дешаран хьукмато билгалбо.

Класс	Мероприятин кеп	Тема	Дешархоша кхочушдечу гІуллакхийн коьртачу кепийн характеристикаш
I	Къамел	Сан дуьхьарлера киншкаш	Презентацига хьовсар. Къамелехь дакъалацар. Хаттаршна жопаш далар. Темица догІуш хаттарш дар. Хетарг довзийтар. Йеша киншка харжарх а, киншкица болх баран бакьонех а хаамаш бовзар. Йеша киншка харжар. Йовзаран Іалашонца кишкашка хьовсар.
I	Интегрированни заняти-дезде	Ненан мотт	Къамелехь дакъалацар. Байташ йешар. Иллеш алар, эшарш лакхар. ХІетал-металш дастар.

2	Киншкина реклама йаккхар	Суна дукхайеза киншка	Билгалйинчу темина киншкаш харжар. Билгалйина тема йийцаре йар. Текстан реклама хЮттор. Хаттаршна жьопаш далар. Реклама йовзийтар. Хетарг довзийтар.
2	Виртуалан гездар	Нохчийн Республика – сан хьоме мохк	Презентацига хьовсар. Республикин гІаланех а, бІаьрла меттигех а болчу хаамашка ладогІар. Къамелехь дакъалацар. Темица йогІу говзарш йешар.
2	Проектан болх	Сан довзал	Проектан болх кхочушбархьама ьышуш йолу материлаш гул а йеш, кечйар. Билгайинчу темина байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар а, тергамах чекхйаккхар а (куьйга йина киншка кечйар).
2	Йешархойн къовсадалар	Поззин дезде	Байташ къастош а, дагахь а йешар. Литературин меттан кепаш ларйар. Хаттаршна жьопаш далар. Байташ йешаран мах хадор. ЖамІаш дийцаре дар.
3	Ловзар	Туййранин турпалхойн парад (болам)	Ловзарехь дакъалаца. ТІедахкарш кхочушдар. Хаттаршна жьопаш далар. Хаттарш дар.
3	Виртуалан гездар	Киншкин истори	Кишкаш йовзар. Церан тайпанаш билгалдар. Йийцаре йар, хаттарш кечдар. Билгалйинчу темин хьокъехь ойла йар.
3	Проектан болх	Суна дукхадезачу дийнатах безамца	Проектан болх кхочушбархьама ьышуш йолу материлаш гул а йеш, кечйар. Билгайинчу темина байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар а, тергамах чекхйаккхар а.
3	Йешначу говзарш тІехь жима спектакль	Довзий вай?	Говзарш йешар. Сурт гайтрахьама ролаш харжар. Театрализацина декорациш кечйар. Спектаклехь дакъалацар. Йийцаре йарехь дакъалацар.
4	Жима-проект	Халкъан хьекъало боху	Проектан болх кхочушбархьама ьышуш йолу материлаш гул а йеш, кечйар. Билгайинчу темина байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар а, тергамах чекхйаккхар а.
4	Къамел	Хазалла хІун йу?	Къамелехь дакъалаца. Проблема хІоттийнчу хаттар тІехь ойла йан. Хетарг довзийта. Темина дийцар а, монолог а хІоттон (кхолла).
4	Викторина	Вай а, Іалам а	Викторинехь дакъалаца. Проблема хІоттийнчу хаттар тІехь ойла йан. Кхоллараллин кепара тІедахкарш кхочушдан. Хаттаршна жьопаш дала. Хетарг довзийта.
4	Къамел	Вайн къоман (халкъан) дезденош	Дезденош лаьцначу хаамашка ладогІа. Къамелехь дакъалаца. Хаттаршна жьопаш дала. Хетарг довзийта.

Белхан программа кечйечу хенахь тематикин план хIотторехь тидаме эцна хила йеза дешаран-методически материалаш йолу (мультимедиа программаш, электронан Iаматаш а, задачникаш а, электронан библиотекаш, виртуалан лабораториш, ловзаран программаш, цифровой Iаморан ресурсийн колледиш) электронан (цифровой) Iаморан гIирсех пайдаэцаран таронаш, пайдаэцархойн тайп-тайпана тобанаш Iаморехь а, кхетош-кхиорехь а шайх пайдаоьцуш йолу а, электронан (цифровой) кепехь схьайелла а йолуш, ИКТ-н дидактикин таронаш кхочуш а йеш, шайн чулацам дешарх долчу низамца цхьаьнабогIуш а болуш.

